

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Katedra pedagogiky

Bakalářská práce

Venkovský učitel Jaroslav Petr a jeho odkaz současnému školství

**(The Rural Teacher Jaroslav Petr and His Legacy to
Contemporary Education)**

Rok vypracování:

2011

Vypracovala:

Mgr. Petra Martinčová

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně a výhradně s použitím uvedených zdrojů.

V Praze dne 1.4.2011

Obsah:

Úvod	5
I. Obecné školství na přelomu 19. a 20. století, zvláště situace na venkově a na Machovsku	9
I.1 Rakousko-uherské zákony	10
I.2 Reformní snahy českých a moravských učitelů na přelomu 19. a 20. století	12
I.3 Situace venkovského školství	14
I.3.1 Škola našeho venkova	17
I.3.2 Školství na Machovsku	20
II. Osobnost Jaroslava Petra	22
II.1 Život	22
II.2 Pedagogická činnost	28
II.2.1 Prvouka na škole venkovské	30
II.2.1.1 Historie prvouky	30
II.2.1.2 Petrův princip regionalismu v prvouce	32
II.2.1.3 Srovnání Tůmovy a Petrovy Prvouky	34
II.3 Literárně výchovná a literárně-kritická činnost	39
II.3.1 Hnutí za uměleckou výchovu	40
II.3.2 Petrovy názory na literaturu pro děti a mládež	41
II.3.3 Petr – přední kritik literatury pro děti a mládež	42
II.3.4 Jaroslav Petr a Dědictví Komenského	44
II.3.5 Almanach Jaro a další výběry literatury pro děti a mládež	44
II.4 Osvětová činnost	46
Závěr	51
Seznam použité literatury a informačních pramenů	53
Obrazová příloha	59

Anotace a klíčová slova:

Práce se zabývá osobností venkovského učitele Jaroslava Petra (1862-1922), který se navzdory překážkám v podobě izolace, konzervativních kolegů, nadřazených i tehdy velmi vlivné katolické církve, významně podílel na reformách českého školství v období jejich přípravné etapy (přelom 19. a 20. století). Odmítal herbartismus, prosazoval pedagogiku zaměřenou na dítě, volnou školu, činnou školu, atd. Především byl ale jedním z prvních pedagogů, kteří si uvědomili význam prostředí, v němž dítě vyrůstá a žije, na vývoj jeho osobnosti, a nutnost při výuce z tohoto prostředí vycházet. Byl našim nejvýznamnějším představitelem tzv. pedagogického regionalismu, a autorem na něm založené Prvouky na škole venkovské. Zabýval se i dalšími problémy specifickými pro venkovské školy. Jeho pozornost ale velkou měrou přitahovala také literatura pro děti a mládež. Podrobil ji nevybíravé kritice ve stovkách recenzí především v časopisech Škola našeho venkova a Pedagogické rozhledy, sestavil seznam četby vhodné pro děti a mládež, inicioval vydávání umělecky kvalitní literatury pro děti a mládež.

- obecné školství přelomu 19. a 20. století, reformní pedagogika, venkovské školy, regionalismus v pedagogice, prvouka, literatura pro děti a mládež

Abstract & Keywords:

The thesis seeks to introduce and systematize the work of a long-time forgotten rural teacher Jaroslav Petr (1862-1922). Today basically unknown, he once was an important figure in the pedagogic circles. Although isolated, misunderstood and boycotted by conservative colleagues as well as by then highly influential Catholic authorities, he strived for emancipation of Czech schools within the Habsburg monarchy and especially for modernization of elementary education (refusing herbartianism, promoting hands-on teaching, free school, child-centered approach and other modern concepts). Naturally, he mainly addressed rural-specific challenges. As one of the first Czech education workers he realized the important impact of environment on the development of a (child's) personality, developed so called pedagogic regionalism and accordingly is an author of an innovative model textbook called Elementary teaching for rural schools (Prvouka na škole venkovské) which is based on its principles. At the same time, Petr was alarmed by the low quality of literature written for children or chosen for children to read, and strived for improving it – he wrote numerous literary reviews, essays on how children literature should look like, proposed reading lists, edited several children's readers with special emphasis on folk literature and dialects. Petr also initiated the trend of publishing “beautiful” books for children, i.e. outstanding not only in literary content but also in their physical form (enriched by high-quality illustrations).

- Czech elementary schools in the late 19th beginning of 20th century, reform pedagogy, rural education, regionalism in education, elementary teaching, children literature

Úvod:

Jméno učitele Jaroslava Petra znal donedávna na Machovsku¹ jen málokdo. Na bývalé škole v Nízké Srbské, která dnes slouží jako bytový dům, visí mramorová pamětní deska. Ta byla přes šedesát let jedinou, dosti nenápadnou, připomínkou člověka, který by při troše zájmu místních mohl být doslova „otcem Machovska“². O cedrem zarostlém hrobě Jaroslava Petra na katolickém hřbitově v Machově (obr. 9) věděli už pak nanejvýš potomci Petrových hřbitovních „sousedů“, kteří občas našťavaně vystříhali přebujelou dřevinu zasahující na hroby jejich předků.³

Nápad zviditelnit osobnost učitele, literárního kritika a osvětového pracovníka Jaroslava Petra se zrodil v hlavě současné ředitelky Základní školy v Machově v době, kdy jsem přemýšlela nad výběrem smysluplného tématu seminární práce do předmětu Dějiny pedagogiky v roce 2008. Navrátit zdejšími lidem téměř zapomenutou osobnost Jaroslava Petra mělo být smyslem mé badatelské práce. Ta následně inspirovala vznik školního projektu machovské základní školy „Z náměstí po vlastivědné stezce Jaroslava Petra“ realizovaného ve školním roce 2009/10. Cílem projektu byla realizace Naučné stezky řídicího učitele Jaroslava Petra, která byla slavnostně otevřena 24. dubna 2010. Během své badatelské práce jsem nicméně shromáždila o této osobnosti tolik zajímavých materiálů, že jsem se rozhodla je zpracovat v rámci bakalářské práce, pochopit je v celonárodním kontextu a především je sdílet s občany Machovska jak formou informací poskytnutých pro naučnou stezku, tak formou přednášky pro veřejnost a informační brožury.

Celé mé bádání počalo u zhruba stránkového výčtu, především regionálních zásluh Jaroslava Petra v rubrice Významné osobnosti v Knize o Polici nad Metují a Policku Stanislava Brandejse. Z primárních pramenů jsem byla zpočátku odkázána na několik nepříliš významných zmínek v Pamětní knize školy v Machově (1843-1900) a v Kronice obecné školy

¹ Machovsko se nachází nedaleko Police nad Metují v Královéhradeckém kraji. Tradičně se jako Machovsko označují vesnice Machovská Lhota, Machov, Nízká Srbská, Bělý a osada Řeřišný, které od nepaměti splývaly. V historii se střídavě těšily administrativní samostatnosti či závislosti na Machovu.

² Brandejse, s. 240-241.

³ A také místní občanka, paní Libuše Šrutková, od níž jsem se o hrobě dozvěděla a která je správkyní zdejšího kostela Církve československé husitské a významnou pamětnicí. Od března 2008, kdy jsme hrob objevili, jsme se rozhodli o něj pečovat – ostříhali jsme cedr tak, aby byl vidět nápis na desce a místnímu zahradníkovi zadali zakázku na úpravu.

v Nízkosrbské⁴ založené Jaroslavem Petrem v roce 1918, tedy čtyři roky před jeho smrtí, v době, kdy byl již velmi nemocný, slepl⁵ a jeho zápisy jsou prakticky nečitelné. Školní a spolkové kroniky pokrývající podstatnou část období Petrova působení na Machovsku se podle Lydie Baštecké, ředitelky Státního okresního archívu v Náchodě, ztratily.

Pravděpodobně nejslibnější původní pramen - pozůstalost darovaná Petrovou dcerou Emílií Malou Muzeu města Police nad Metují - se dlouho válel ztracený v depozitáři. Podle Knihy přírůstků městského muzea v Polici nad Metují⁶ jsem zjistila, že by se zde mělo kromě knih a časopisů nacházet také několik krabic s osobními dokumenty, korespondencí a fotografiemi. Na můj popud zaměstnanec muzea, pan Jan Tůma, pozůstalost vypátral a tak jsem získala celkem slušný zdroj výchozích informací. Především jsem si uvědomila rozměry Petrovy redaktorské a teoreticko-pedagogické práce, dozvěděla se o jeho četných stycích s významnými pedagogickými i literárními osobnostmi své doby. Součástí korespondence v pozůstalosti je například nepřehledné množství korespondenčních lístků, v nichž vydavatelé a hlavní redaktoři různých periodik žádají Petra o slíbené příspěvky, úvodníky, recenze, články. Jsou mezi nimi J. Herben z Času⁷, J. Pelcl z Revue Rozhledy, K.V. Tuček z Českého učitele⁸, a především J. Černý a J. Tůma z Pedagogických rozhledů, České školy a Života, J. Smrtka ze Školy našeho venkova. Zvláště posledně jmenovaný Petra doslova bombardoval vzkazy, aby „*urychleně poslal*“ kratičké zprávy z praxe, kritiky na různé učebnice, atd. Různí další redaktoři z vydavatelství Dědictví Komenského jej zase žádali o editorskou práci, korektury, výběr příspěvků, hledání knih k vydání, výběr ilustrací ke knihám.

V nepodepsaných dopisech s hlavičkou Nové doby je Petr žádán o příspěvky na téma trudných poměrů učitelských. V jiném dopise se dočítáme „*Jsi mocný mezi mocnými a Tvoje slovo v Paed. rozhledech moc váží.*“⁹ Díky této korespondenci jsem si uvědomila, že Petr byl

⁴ Nízkosrbská je varianta názvu vesnice.

⁵ Informace získaná z diskuse s paní Libuší Šrutkovou, jejíž rodina dodnes žije v domě poblíž školy v Nízkosrbské. Její předci se s Petrem dobře znali mimo jiné díky společné aktivní účasti v machovských církevních bojích v roce 1920 (katolíci i čechoslováci si činili nárok na zdejší, do té doby katolický, kostel).

⁶ Kniha přírůstků..., s. 23-27.

⁷ Herben, 1898, dopisní papír s hlavičkou Času, pozůstalost J.P.: „*Proč na mne zapomináte? Velice pohřešuji v nynějších učitelských projevech vašeho péra. Byl jsem vždy šťasten, kdykoli jsem od vás dostal list....*“

⁸ Chce po Petrovi korektury celého čísla, jindy děkuje „za skvostný článek“, pozůstalost J.P.

⁹ Podpis nečitelný, 1902, pozůstalost J.P..

opravdu významným příspěvatelem a redaktorem mnohých, především pedagogických, periodik.

Začala jsem tedy pátrat po jeho příspěvcích v těchto časopisech. Bohužel, Jaroslav Petr publikoval nezřídka anonymně či pod pseudonymy. Kolega Josef Černý například Petrovi napsal: „*Vaše věci tam (v České škole) dobře poznávám.*“¹⁰ Já je ale bohužel schopna poznat nejsem. Například úvodníky jsou většinou v těchto časopisech nepodepsány, případně podepsány pouze iniciály či pseudonymem. Petr užíval například pseudonymy Zedníček, Bovek, Horák, Horský¹¹. Nahlédla jsem také do pozůstalostí dvou jeho blízkých kolegů a přátel Josefa Černého a Václava Černého. J. Černý v mnoha dopisech žádá Petra o konzultaci, názory, editaci, více článků, jindy píše: „*pro Školu našeho venkova pokračování O klerikalismu pošli přímo do tiskárny ...*“*rukopisy pro Č. učitele pošlejí přímo Kožíškovi.*“¹² Nicméně, zrovna u rubriky O klerikalismu ve Škole našeho venkova rovněž není uváděn autor a tudíž jsou nedohledatelné, autorství neurčitelné.

Přesto se o jeho pedagogických názorech lze dozvědět z nesčetných podepsaných článků a zmínek ve výše zmíněných časopisech. Tato periodika jsou také zdrojem informací o jeho činnosti v polické učitelské jednotě a dalších regionálních aktivitách. Například rubrika Z činnosti jednot v Českém učiteli nejednou zmiňuje významné Petrovy aktivity v rámci polické jednoty. Naopak, hasičský časopis Metuj, který by byl patrně přínosným zdrojem Petrových příspěvků, se mi nepodařilo vypátrat.¹³

Obrovské množství historických informací o době, místě a podmínkách, v nichž žil a pracoval, jsem načerpala z Pamětní knihy školy v Machově (1843-1900) a z Petrova vlastního díla – etnograficky pojaté statě Lid a kraj, která je součástí sborníku Česká škola venkovská.

¹⁰ Pozůstalost J.P.

¹¹ Zmíněno ve: Vlídlné setkání, s. 29 a Zítka, J.P. – spol., s. 6.

¹² Pozůstalost J.P.

¹³ Nicméně z článku Zítka, První časopis Policka vyplývá, že si autor i jeho kolegové uvědomovali hodnotu svých kompletních sbírek Metuje a do budoucna se je plánovali zachovat, doslova věnovat „krajinskému muzeu v Polici, které tou dobou teprve vzniká. Ve jmenovaném muzeu je ovšem velmi nepřehledná situace, takže jen těžko lze říci, zda se opravdu dochovaly. V Městské knihovně v Polici nad Metují je uložen pouze jakýsi výtah z ročníku 1916.

O Petrově přímé pedagogické činnosti se lze nejvíce dozvědět z jeho vlastního díla – Prvouky na škole venkovské. Ta je také bohatým zdrojem informací o prostředí, v němž pedagogicky působil. Do ruky se mi dostaly také dva Třídní katalogy docházky a prospěchu I. třídy vedené ve školních letech 1914/15 a 1915/16 právě učitelem Petrem.¹⁴

O jeho pedagogicko-teoretické, literárně-výchovné a literárně-teoretické činnosti se lze opět dozvědět z velkého množství článků a recenzí na stránkách pedagogických časopisů (především Škola našeho venkova a Pedagogické rozhledy), z úvodů, doslovů a samotných děl (Jaro, Poesie, Prvouka).

Cílem této bakalářské práce je tedy osvětlit význam venkovského učitele Jaroslava Petra především v kontextu celé české pedagogiky v době, která byla silně ovlivněna národním obrozením a zároveň sama silně ovlivnila nadcházející období reformní pedagogiky. Ač nenápadně, Petrova pedagogická, literárně-kritická a osvětová činnost jsou nedílným kamínkem v mozaice vývoje české pedagogiky a literární kritiky. Úkolem této práce je ukázat jak a proč.

¹⁴ Ty jsou v současnosti ve vlastnictví ZŠ Machov.

I. Obecné školství na přelomu 19. a 20. století, zvláště situace na venkově a na Machovsku:

Jaroslav Petr (1862-1922) se narodil čtrnáct let po revolučním roce 1848. Tento rok přinesl jednak porážku revoluce proti feudalismu a absolutismu Rakouska-Uherska, jednak oficiálně ukončil období národního obrození. Z těchto událostí vyplynulo pro českou společnost několik významných změn. Díky národnímu obrození především úspěšně započala emancipace českého národa, českého jazyka a české kultury v rámci habsburské říše. Obrozenci bojovali o znovupozvednutí českého jazyka na roveň jazyka vzdělanců a o národní uvědomění českého lidu, tlačili nejen na zavádění češtiny do škol, ale také obecně na zlepšení všeobecného vzdělání lidových vrstev (především prostřednictvím divadla a vydáváním knih). Vedle významných obrozenců, jakými byli J. Dobrovský, J. Jungmann, F. Palacký (i ti nějaký čas působili jako učitelé), by se toto hnutí neobešlo bez mravenčí práce tisíců „zapadlých vlastenců“. Ti šířili toto nové národní uvědomění přímo mezi lidem, na venkově. Do poloviny 19. století to byli většinou kněží a centrem jejich obrozenecké činnosti byly kostely. Nicméně ještě K.H. Borovský v Kutnohorských epištolách (1850) bral profesi kněžskou a učitelskou jako dvě strany jedné mince. Tedy kněží byli zároveň učitelé - vyučovali na školách v českém jazyce, rozšiřovali a půjčovali českou literaturu a časopisy, zakládali knihovny, čtenářské, pěvecké a divadelní spolky a starali se o pronikání české kultury a českého jazyka mezi obecný lid. Vedle kněžích-učitelů působili na vesnických školách také civilní učitelé, kteří se rekrutovali z řad místního řemeslnictva a byli placeni přímo rodiči žáků. Ti většinou považovali své učitelské působení pouze za možnost přivýdělků a úroveň výuky odpovídala jejich neprofesionalitě i čistě ziskové motivaci: vyžadovali pouze memorování učiva, nic nevysvětlovali ani nekontrolovali.¹⁵

Ke konci 19. století ovšem autorita církve začala klesat především vinou její vlastní zkorumpovanosti. Od roku 1869 do škol začali přicházet kvalifikovaní, obcí placení civilní učitelé, kteří nahradili ve výuce venkovského žactva faráře a kaplany, a k učitelské činnosti si přibírali též další činnosti ve spolecích, knihovnách, atd. Nesmíme ovšem zapomínat ani na jejich činnost uměleckou (především literární), díky níž jsou některé z učitelských osobností tohoto období dodnes v povědomí – například Petruv o devět let starší krajan A. Jirásek nebo F. Kmoč, který působil jako učitel na Kolínsku, ale po účasti na vlasteneckých akcích byl

¹⁵ Machačová, s. 252.

propuštěn a založil proslulou dechovou kapelu. Přestože je řada dalších jmen již zapomenuta, tito kněží-učitelé, a později i civilní učitelé, sehráli obrovskou úlohu v obrození na venkově i ve městech, ale také v dalším období emancipace českého národa. Petr patřil mezi druhou nebo třetí generaci těchto vlasteneckých učitelů, stavěl na emancipačních úspěších svých předchůdců a v jejich činnosti pokračoval. Právě tato mladší generace českých buditelů však zaslouží zvláštní dík, neboť teprve ona se přičinila o probuzení českého národa na venkově mezi těmi nejnižšími vrstvami a vyvrátila tak skepsi J. Dobrovského, který se domníval, že věc českého národa je již ztracena. Tito pokrokoví učitelé zároveň připravili půdu pro produktivní kvas období „reformní pedagogiky“ ve 30. letech 20. století.

I.1 Rakousko-uherské zákony

Také rakouská školská politika šla v lecčems vstříc počesťování a modernizaci škol v Čechách. Jaroslav Petr působil v době, kdy zásadní vliv na rakousko-uherské obecné školství měly dva školské zákony: tzv. Hasnerův školský zákon z roku 1869 a tzv. Taafova novela z roku 1883. Školský zákon ze 14. května 1869, jehož hlavním autorem byl tehdejší ministr kultu a vyučování Leopold Hasner, zavedl obecné školy (obyčejné školy obecné a měšťanské školy), stanovil osmiletou školní povinnost a významně rozšířil obsah vzdělání. Veřejné obecné školy byly zřizovány státem, zemí nebo obcí a byly určeny všem dětem bez rozdílu náboženství. Obsah vzdělání na obyčejných školách obecných měly tvořit náboženství, jazyk, počty, reálie (ty přibyly oproti předchozí zákonné úpravě), psaní, nauka o formách geometrických, zpěv a tělocvik, dále pak ženské ruční práce a nauka o domácím hospodářství (pro dívky). Dosavadní dvouleté preparandy, v nichž se dosud učitelé vzdělávali, byly nahrazeny čtyřletými učitelskými ústavami pro vzdělávání učitelů a při univerzitách byly zřízeny zvláštní učitelské kurzy pro učitele (pedagogické semináře) pro jejich další vzdělávání. Zákonem byla také stanovena pravidla ekonomického a sociálního zabezpečení učitelů: učitel nyní zcela bezprecedentně dostával pravidelný plat od školního okresního úřadu a byl zbaven ponižující povinnosti vybírat peníze od rodičů.¹⁶ Bylo určeno, že i nejmenší plat, vyměřený učiteli, musí být takový, aby se učitel mohl plně věnovat svému povolání „*jsa prost všelikého mu překážejícího zaměstnání vedlejšího*“.¹⁷ A protože plat učitelů měl být

¹⁶ Váňová, s. 10-13.

¹⁷ Morkes, s. neudána.

posuzován podle místních poměrů, byly všechny obce rozděleny do čtyř velikostních skupin. Obecně přitom platilo, že ve větší obci dostává učitel také vyšší plat. Při přeložení do větší obce, což se považovalo za povýšení, se automaticky plat zvýšil. Nový školský zákon vyvolal mnoho bouřlivých reakcí především ze strany katolické církve, která žádala o obnovení dřívějšího vlivu na školství, a agrárníků, kteří osmiletou školní povinnost vinili z neuspokojivého stavu zemědělství zaviněného nedostatkem dětské pracovní síly. Na popud odpůrců zákona (v čele s Eduardem Taafem) byla 29. dubna 1883 odhlasována novela, již byl pokrokový charakter Hasnerova zákona okleštěn. Novela povolila úlevy ze školní docházky a tak de facto zkrátila školní povinnost na šest let. Úroveň vzdělávání na učitelských ústavech se opět zhoršila: vyučování pedagogice a všeobecně vzdělávacích předmětů bylo omezeno ve prospěch výuky náboženství, hry na klavír a varhany. Kromě toho se zvýšil počet hodin metodik, v nichž se podávaly šablonovité návody, jak vyučovat jednotlivým předmětům obecné školy. Zároveň zákon znovu uspořádal školství konfesijně (ve škole musí být vyučováno to náboženství, k němuž náleží většina dětí), a stanovil, že ředitelem školy může být jen ten, kdo prokáže způsobilost vyučovat to náboženství, k němuž patří většina žáků školy.¹⁸

Cíl vzdělávání na obecné škole byl rovněž stanoven zákonem z roku 1869: měla vychovávat děti v mravnosti a zbožnosti, rozvíjet jejich „ducha“ a poskytnout vědomosti a dovednosti jako základ dalšího vzdělání a vychovat z dětí hodné lidi a občany.¹⁹ Zároveň měla být obecná škola pojímána jako příprava k dalšímu vzdělávání. To však, především na venkově, přicházelo v úvahu jen v řídkých případech, a tak byla obecná škola školou uzavřenou, odpovědnou za výchovu a vzdělání dětí tzv. lidových vrstev – tj. aspekt výchovný převažoval nad aspektem vzdělávacím a ve výsledku plnila pouze funkci zprostředkovatele gramotnosti. Hasnerův zákon sice zařadil reálie (přírodopis, dějepis a zeměpis) do obsahu vyučování na obecných školách, ale Taafova novela je opět omezila na minimum.

Pozitivní změnu ovšem vyvolal také zemský zákon z ledna 1866, který zrovnoprávnil oba zemské jazyky (český a německý), čímž bylo školám prakticky umožněno, aby vyučovacím jazykem ve školách byl jen jeden z těchto jazyků, zatímco druhý bude pouze nepovinným vyučovacím předmětem.

¹⁸ Váňová, s. 18.

¹⁹ Tamtéž, s. 10.

I.2 Reformní snahy českých a moravských učitelů přelomu 19. a 20. století

Na druhou stranu porážka revoluce v roce 1848 přinesla upevnění monarchie, nastolila nový absolutismus, utužila byrokracii, obnovila cenzuru, tiskovými zákony omezila publicistiku. Je pochopitelné, že tato politická situace nevytvářela optimální podmínky pro jakékoli reformátorské snahy českých učitelů.

Přesto od 50. let 19. století postupně vznikla řada česky psaných pedagogických časopisů. Po krátké existenci časopisu Posel z Budče (1848-1851), do kterého přispíval mimo jiné K.H. Borovský, vznikly také časopisy Beseda učitelská, Komenský, Škola a život, od 70. let pak Pedagogické rozhledy (1870), Česká škola (1879), Český učitel (1897) a další. Učitelé se začali sdružovat v učitelských jednotách (nazývaných vlastenecky Budeč nebo Komenský), aby o tématech tehdejšího stavu školství diskutovali a své reformní snahy společnými silami realizovali. Díky několika pedagogickým nakladatelstvím, která v té době vznikla (např. Dědictví Komenského, 1890), začalo vycházet množství metodicko-didaktické literatury.

Kromě nespokojenosti se stavem českého školství reformátory od přelomu 19. a 20. století inspirovalo také velké množství nových poznatků v oborech psychologie a pedagogiky a s nimi spojená proměna názorů na postavení člověka ve společnosti, na význam vědy a na poslání výchovy a školy.

Zásadním momentem pro reformní snahy českých pedagogů pak bylo proniknutí pedagogiky na univerzitu a její ustavení jako věda. Prvním profesorem pedagogiky, autorem návrhu na zřízení pedagogické vysoké školy a od roku 1882 také budovatelem pedagogického semináře české univerzity byl G. A. Lindner. Mezi další významné nositele pedagogického a učitelského pokroku i autory pedagogických statí té doby patřili univerzitní profesori F. Drtina, F. Čáda, dále pak J. Klika, E. Makovička, J. Mrazík, A. Janů, J. Úlehla, J. Černý a další.²⁰ Typické pro toto období byla také činnost obyčejných učitelů obecných i měšťanských škol, kteří kromě vykonávání své učitelské profese hojně přispívali do výše zmíněných časopisů, sestavovali vlastní učebnice, věnovali se osvětové činnosti a od počátku 20. století dokonce zakládali vlastní alternativní pedagogickou praxi (F. Bakule, J. Bartoň, J. Úlehla a později také F. Krch, L. Havránek, L. Švarc, J. Sedlák, K. Žitný, E. Štorch).

Pro reformní úsilí českých učitelů druhé poloviny 19. století byly charakteristické dvě základní tendence – 1) úsilí o národní charakter obecné školy (pokračování obrozeneckých

²⁰ Cach, s. 157.

snah z první poloviny století) a 2) úsilí o zkvalitnění vnitřní práce školy (včetně snahy o zrušení byrokratického školského systému).

První pokusy o analýzu stavu školy z 80. let 19. století přerostly na přelomu století v ostrou kritiku zaměřenou hlavně proti herbartismu, přílišnému důrazu na pamětní učení, pasivitu dětí, přísnou kázeň, dril, podřízenost žáků i malý zřetel na jejich individualitu. Pro reformu byl typický nový pohled na postavení žáka ve vyučovacím procesu, na obsah vyučování a zejména na vyučovací metody.²¹ Na české pedagogické myšlení postupně začaly mít vliv ideje pedocentrismu, individualizace, volné školy, pracovní školy atd. Nová výchova objevovala dítě na základě pedocentrismu, který cíle výchovy a vzdělání zcela podřizuje jeho zájmům a potřebám. Novým cílem výchovy měla být harmonie těla, rozumu, citu, vůle a jednání využitá pro život individuální i sociální. Tyto ideje se u nás sice plně rozvinuly až ve 30. letech, ale na jejich rozvíjení a šíření se výrazně podílel i Jaroslav Petr.

U nás jako první vystoupili s kritikou stavu obecného školství J. Úlehla a J. Mrazík. Josef Úlehla (1852-1933) byl učitelem měšťanské školy, později ředitelem českých menšinových škol ve Vídni, iniciátorem českého pokusnictví, překladatelem a propagátorem díla Herberta Spencera. Bojoval proti herbartismu, verbalismu, přísné disciplíně a odtržení školy od života, místo donucování dětí k učení nabádal k využívání přirozené dětské spontánnosti, zvědavosti a zájmu o okolní svět. Jan Mrazík (1848-1923) se zasloužil o uvedení pedagogických názorů L. N. Tolstého k nám, překládal ale také pedagogické spisy E. Keyové a J. Deweye. Ve svém spisu *O nutné reformě našeho školství*²² předložil svůj návrh reformy obecného školství. Nová výchova by měla být zbavena abstraktnosti a pasivity, založena na pracovním principu. Oba byli současníky a blízkými kolegy Jaroslava Petra (Úlehla a Petr ve stejnou dobu působili jako odborní redaktoři *Pedagogických rozhledů*, s Mrazíkem spojoval Petra boj za modernizaci učitelské jednoty.²³)

Významnou součástí nastupující reformy bylo hnutí za uměleckou výchovu, jejíž zahraniční i čeští představitelé (J. Ruskin, H. Wolgast, A. Lichwark, G. A. Lindner, O. Hostinský, F. Bartoš, A. Mrštík, J. Petr) v estetické výchově spatřovali důležitý prostředek

²¹ Váňová, s. 42.

²² Mrazík, Jan. *O nutné reformě našeho školství. Pedagogické rozhledy*, 1900 (Svatoš, s. 4).

²³ Tůma, s. 310: „...Jos. Černý ...s Mrazíkem a Jar. Petrem bojuje ... za novou, pokrokovou stavovskou organizaci učitelstva českého, až končí úplným vítězstvím jejich snah.“

výchovy citové, mravní a charakterové a chápali ji jako účinný způsob boje proti přílišné intelektualizaci školy, prostředek vyrovnání výchovy rozumové a citové.²⁴ Jaroslav Petr byl výrazným představitelem hnutí za uměleckou výchovu, proto o něm ve vztahu k literatuře bude více pojednáno v kapitole o jeho literárně-výchovné činnosti.

Tato velká vlna reformního úsilí českých učitelů vyvrcholila ve 20. až 30. letech 20. století. Ta jsou právem považována za vrchol české reformní pedagogiky. Jaroslav Petr působil mezi lety 1882 a 1922 – jeho činnost tedy spadá do rané fáze tohoto reformního hnutí, kdy svobodné reformní činnosti bránila nejen habsburská školská byrokracie a katolická církev, ale také konzervativismus obyčejných lidí především na venkově.

I.3 Situace venkovského školství

Specifická byla situace venkovských škol a jejich učitelů. Stejně jako dnes také v době Jaroslava Petra byly venkovské obecné školy vnímány jako horší než ty městské. S ohledem na podmínky, za nichž venkovské školy na přelomu 19. a 20. století existovaly, je ovšem nutno těmto výtkám dát za pravdu: byly to právě školy na venkově, které výrazně negativně ovlivnila Taafova novela (1883). Zvláště na venkově se počítalo s tím, že o úlevy umožněné novelou bude žádat většina žáků (ne-li všichni) a tudíž bude třeba upravit učební plán a vyučovat je odděleně od ostatních žáků. Úroveň znalostí těchto žáků byla pochopitelně velmi nízká a práce učitele výrazně ztížená. Náročné bylo také financování venkovských škol: obec, která se rozhodla (nebo byla přinucena) školu zřídit, musela podle zákona hradit značnou část nákladů na zřízení a udržování.²⁵

Peníze obce vybíraly od rodičů, ale zvláště pro chudé obyvatelstvo podhorských vesnic to často bylo příliš velké sousto. Vztah rodičů ke škole byl tedy značně pochroumaný. Kromě toho, že škola odsávala rodinné finance, odváděla také děti od práce (hlídání mladších sourozenců, pastva dobytka, atd.) *„Lid na venkově ... jest vždy ve větší bídě, jak hmotné, tak i duševní, velká starost o živobytí, mnoho dítek, plno práce a hlavně tak žili, tak žijí, a tak žili jejich rodičové, dědové, ... celé okolí, a nikdo se nad tím nepozastavuje, ...a nyní ta nová škola, ten nový učitel! Chce mít dítky ve škole každý den, a rodiče potřebují je za chůvy,*

²⁴ Řeřichová, s. 84.

²⁵ Cach, s. 231.

*pastevce a pan učitel chce, aby měly šat upravený ...*²⁶ Zkrátka v mnoha aspektech se učitel s rodiči neshodoval.

Na druhou stranu si venkovské učitelstvo dobře uvědomovalo potřebu s venkovským lidem dobře vycházet, chápat jeho potřeby a vycházet mu vstříc. *„Jest zapotřebí, abychom vycházeli s lidem naším v užší styk...lid nemá porozumění, nedůvěřiv trpce mnohý nese povinnou docházku...v učiteli vidí nepřítel...jiný způsob mluvy, mravů, jednání, vidí v nás úředníky – „pány“ ...od úřadů a pánů nikdy mu mnoho dobrého nepošlo...sami musíme vyhledávat i zjednávat příležitost ku stykům s ním a z toho styku po našich skutcích ne po dlouhém mluvení musí seznati, že nejsme a nechceme býti „pány“, kteří by se na něj chtěli vypínati...nejlepší příležitostí k tomuto styku ...společné zábavy, večírky, zpěv, deklamace, za zvuku hudebních nástrojů družný hovor plus vážnější témata z oboru hospodářského, sociálního, vychovatelského i věd, populárním způsobem rozšiřovati, jejich zájmy povznášeti.“*²⁷

Nad tím, co stěžovalo výuku na venkovských školách se zamýšlel také časopis Škola našeho venkova (ŠNV). Byly to tedy *„1. špatnější výslovnost dětí venkovských vůbec, nářečí, které od spisovného jazyka mnohem více se odchyluje než u dětí městských, 2. spojení více tříd nebo oddělení v jedné světnici, přičemž učitel nemá té volnosti v opakování i ve vyučování jako ve třídě o jednom ročníku, 3. žádná domácí příprava, neboť dítě vesnické je po škole ku práci jiné přidržováno i v letech nejtěplejších, 4. málo oduševnělé okolí domova i v obci, 5. přímý nedostatek dobrých školních pomůcek, 7. špatnější docházka školní.“*²⁸

Typické pro obecné školy na venkově bylo, že většina z nich fungovala jako školy málotřídní, tj. že měly menší počet tříd než ročníků. Práce dětí v málotřídní škole se dělila na přímé vyučování (doba, kdy učitel pracoval bezprostředně s dětmi) a na samostatnou práci (práce především písemná v době, kdy učitel pracoval s jiným oddělením). Přitom počet žáků ve třídě často dosahoval ke stovce²⁹. Práce učitele v málotřídní škole byla vysilující, kladla vysoké nároky na samostatnost žáků, a přesto byla málo efektivní.

²⁶ Kozák, s. 179.

²⁷ Učitelovy styky s lidem, s. 74.

²⁸ H.J., s. 76.

²⁹ Macháčová, s. 251.

Také vliv katolické církve na školu byl na tradičně nábožensky založeném venkově silnější než ve městě. O Policku konce 19. století říká místní historik J. Zítka, že to byl „*kraj růžencových bratrstev, obklopený zázračnými místy, studánkami, plný poutnických křížů a 'štatulí'*“³⁰. Přitom konzervativně založená církev vnímala především pokrokové učitele typu Jaroslava Petra jako své nepřátele a patřičně ponoukala proti všemu novému, příliš modernímu, příliš svobodnému. Například Tolstého ideu „volné školy“, nově se šířící mezi českým učitelstvem, spojovali kněží s „volnou láskou“ a varovali rodiče před učiteli, kteří by této pedagogické novotě holdovali. Pokrokový pedagogický časopis Škola našeho venkova, šířící „volnou školu“ a podobné moderní pedagogické ideje byla kněžstvem posměšně nazývána jako „škoda našeho venkova“.³¹ Ovšem učitelstvo se na stránkách Školy našeho venkova i dalších periodik zdatně bránilo. Rubrika O klerikalismu byla významnou a ostře kritickou součástí ŠNV. Klerikálové by podle ŠNV „*rádi přivedli (vše) do starých kolejí, kdy ve škole panovala metla, kdy byl učitel varhaníkem, kostelníkem, zpěvalem, šumařem, sluhou farské kuchařky – a teprve potom učitelem!*“³² Petr byl jedním z nejpilnějších přispěvatelů. Vliv církve ovšem slábl i na venkově, částečně vinou samotného kněžstva, které bylo v mnoha případech zkorumpované, hledící si pouze vlastního blahobytu a nedbající na své poddané, případně chovající se k nim hrubě.

V neposlední řadě venkovští učitelé také trpěli izolací a naráželi na nedostatečnost pedagogického vzdělání, které získali na učitelských ústavech a na zásadní nedostatek dalších vzdělávacích možností. Po ruce nebyly kvalitní knihovny, pedagogické extenze či semináře, výběr pedagogických časopisů, ba leckdy ani denní tisk. Také z korespondence Jaroslava Petra s blízkým přítelem Václavem Černým³³ (který působil několik let v okolních vesnicích) vyplývá, že si půjčovali tisk i odbornou literaturu a že si periodikum Pedagogické rozhledy dokonce předpláceli společně a po přečtení přeposílali.

Ze všech těchto důvodů nebyla pozice venkovského učitele příliš oblíbená a učitelé typicky usilovali o přeložení na školu městskou. Dokonce i z korespondence Jaroslava Petra vyplývá, že se několikrát pokoušel dostat někam blíže k Praze („*Kdybys dosud kladl tolik*

³⁰ Zítka, J. Jaroslav Petr – společenský, s. 5.

³¹ Kronika (rubr.), Škola našeho venkova, 1907, XI., prosinec, s. 123.

³² Naše hlídka, s. 127.

³³ Fond Václava Černého, PNP.

*naději do přesídlení blíže k Praze ...Toušeň*³⁴). Mnohým z venkovských učitelů však nešlo jen o pohodlí městského života, ale také o to, aby mohli aktivněji bojovat za reformu obecného školství: např. Petrovi blízký významný pedagog A. Janů žádal o ředitelské místo do pražských Vršovic a kolega J. Černý okomentoval jeho neúspěch těmito slovy: „*činil jsem si naději, že by pro veřejný život byl tam na svém místě a tlačil by tu těžkou naši káru. Škoda, že nemáme tam člověka našich snah, my vzdálení máme málo vlivu*“³⁵.

O to víc lze obdivovat zapálené vlastenecké učitele typu Jaroslava Petra – původem z měšťanské rodiny a městského prostředí – který se najednou v 18 letech ocitl v nuzné podhorské vesnici daleko od domova, a přesto k práci venkovského učitele přistupoval spíše jako k životnímu poslání.

I.3.1 Škola našeho venkova

Problematika venkovských škol se stala cílem reformátorských snah venkovských učitelů obecných škol. Ti se od roku 1897 začali soustřeďovat kolem měsíčníku *Škola našeho venkova*, věnovaného výhradně „*praxi škol málotřídních a zájmům stavu učitelstva venkovského*“³⁶. Zakladatelem a hlavním redaktorem byl Josef Smrtka (1858-1935), celoživotní blízký přítel a kolega Jaroslava Petra, řídící učitel obecné školy ve východočeské Velké Čermné, později poslanec a senátor Národního shromáždění (1920-25).

K měsíčníku patřilo také vydavatelství pedagogické literatury Knihovna našeho venkova, které se specializovalo na vydávání pedagogických spisů a učebnic souvisejících s vyučováním na venkově. Byla zde vydána například Petrova Prvouka na škole venkovské, Tůmovo Vyučování prvouce na škole venkovské, Příklady podrobných osnov krajinských a místních pro české školy venkovské J. Peška, Petrův a Smrtkův sborník Česká škola venkovská, Čeští spisovatelé novodobí na škole národní K. Rožka, Uvedení do analytické chemie pro samouky J. Mauera a V. Hellera.

³⁴ Dopis J. Smrty J. Petrovi, 1904 (pozůstalost J.P.)

³⁵ Dopis J. Černého J. Petrovi, 11.11.1895 (pozůstalost J.P.)

³⁶ Petr, Prvouka ..., s. 20.

Z úvodníku k prvnímu číslu Školy našeho venkova se dozvídáme, jaké byly cíle tohoto nově vzniklého pedagogického časopisu: v té době bylo sice na českém a moravském trhu několik pedagogických časopisů, nicméně jen okrajově a roztroušeně se zabývaly problémy spojenými s výukou na venkovských školách. Navíc venkovští učitelé neměli většinou finanční prostředky na to, aby kupovali více časopisů. Jeden z úkolů, který Škola našeho venkova chtěla tedy plnit, bylo v rámci rubriky Obzor paedagogický přinášet stručné obsahy statí z jiných pedagogických časopisů, aby i venkovští učitelé, *„měli přehled po všem, co hýbe myslí a srdci všeho českého učitelstva a nebyli jako dosud odtrženými údy našeho učitelského tělesa“*.³⁷ Další rubriky (O nás a pro nás, Naše hlídka) přinášely zprávy týkající se svobod a práv učitelů, jejich hmotného i společenského zabezpečení. Rubrika Úvahy o zjevech literárních a pomůckách učebných (jejímž hlavním přispěvatelem byl právě Jaroslav Petr) měla za úkol hodnotit spisy, články, knihy, učebnice, které se nějak týkaly škol s odděleními a škol venkovských, spisy hodící se za pomůcku vyučování a reformátorského poslání vlasteneckého.

Z článků Školy našeho venkova vyplývá značná deziluze, jež provázela působení mladých učitelů na venkovských školách: čerstvě po absolvování učitelských ústavů zjišťovali, že jejich studium bylo naprosto zbytečné, neboť je vůbec nepřipravilo na působení na venkovských školách (především na výuku ve třídě s odděleními). Zároveň z nich vyplývá velké nasazení mnohých z nich a urputnost, s níž byli odhodláni tyto překážky překonávat. Typická je také výzva, která uzavírá výše zmíněný úvodník a v níž se apeluje na učitele, aby přispívali příklady dobré praxe: „*Jestli kdo kde který jakou takou radu dáti neb vymysleti, či na Bohu vyprositi může, kterým způsobem by o podrůstající mládež co nejlépe mohlo býti postaráno, ten ať nemlčí, ale radí, myslí, prosí.*“³⁸ - tedy ŠNV se chtěla stát a také stala jakousi platformou pro výměnu zkušeností, nápadů a metod, jež ve své praxi venkovští učitelé používali.

Venkovské učitelstvo se ale na stránkách Školy našeho venkova také snažilo přesně definovat roli venkovského učitele a školy na venkově vůbec. K problému přistupovali velmi realisticky – potřeby českého venkova jim byly vším a tudíž požadavek českého rolnictva vyslovený agrární stranou, aby vyučování na školách vyhovovalo praktickému životu, vzali za

³⁷ Program ..., s. 6.

³⁸ Tamtéž, s. 6

svůj navzdory všeobecné kritice ("školy vesnické chtějí rolníci předělati ve školy odborné!"³⁹). Ve Škole našeho venkova se konkrétně píše „místo o lvu, tygru, velbloudu, zámořských jedincích má se vřadit několik článků, týkajících se polního hospodářství ... Ostatně nebylo by to neštěstí, kdyby i 'městské dítě' slyšelo něco o pracích a zaměstnání lidu venkovského. Přineslo by mu to jistě více cti, kdyby vědělo, odkud běrou se denní, životní potřeby: mléko, máslo, chléb atd. (nevědomost měšťáků v tom ohledu je proslulá) – než když dovede povídati o tom, jak se ku př. rýžuje zlato támhle někde v Sakrabonii."^{40 41} V souvislosti s tímto požadavkem se venkovští učitelé odvolávali na říšský zákon z roku 1869, v němž se píše: "škola má dětem podati známosti a zběhlosti, jichž v životě zapotřebí..." Argumentovali také tím, že oč mají děti zájem a znají z vlastního okolí, to se učí s větším zájmem a snadněji. Dále se mělo podle Školy našeho venkova učitelstvu popřát ve vyučování více volnosti, svobody a nechat se "taktu a rozumu učitelovu, aby sám usoudil, co z věcí takových je pro dítě jemu svěřené potřebno, neboť to je v různých krajinách různé"⁴².

Vliv nejnovějších poznatků psychologie a pedagogiky, konkrétně obrat k dítěti a jeho potřebám a regionální individualizace, je z takových názorů velmi patrný. Regionální individualizace byla hlavně tématem Jaroslava Petra a bude o ní více pojednáno v kapitole o jeho pedagogické činnosti.

Velkým tématem byly také mimoškolní povinnosti venkovského učitele. I v tom se postavení venkovského učitele od toho městského velmi lišilo. Vedle faráře býval učitel na vesnici jediným vzdělaným člověkem a tak byla mimoškolní činnost nabíledni. Venkovský učitel působil tedy nejen jako vychovatel a správce školy, ale také jako rádce jednotlivců a rodičů, rádce obecního úřadu (či jeho tajemník), zakladatel a vůdce spolkového a společenského života, organizátor a strážce slušných zábav. "Musí být učitelem i v životě lidu

³⁹ Tamtéž, s. 6

⁴⁰ K otázce..., s.210.

⁴¹ Tamtéž, s.210.

⁴² Tamtéž, s. 211.

dospělého, sice ta jeho vlastní práce ve škole přicházela by ... na zmar.⁴³ "On svou činností dává ráz své obci, on ji buď pozvedá anebo, nečiní-li toho, tato padá."⁴⁴

Prostor byl na stránkách ŠNV věnován také rozdílům mezi dětmi ve městě a na venkově (např. rozdílům v duševních a tělesných dispozicích dětí ve městě a na venkově a vlivu okolí na rozvoj paměti, fantazie, myšlení.⁴⁵).

Ale jak již bylo řečeno, Škole našeho venkova šlo o výměnu zkušeností, nápadů a metod. Takže na svých stránkách pouze nekázala a nepoučovala. Nejvíce prostoru bylo věnováno právě příkladům dobré praxe. Některé z nich budou uvedeny v souvislosti s Jaroslavem Petrem.

I.3.2 Školství na Machovsku

Machovsko se nachází nedaleko Police nad Metují v Královéhradeckém kraji. Tradičně se jako Machovsko označují vesnice Machovská Lhota, Machov, Nížká Srbská, Bělý a osada Řeřišný, které od nepaměti splývaly. V historii se tyto vesnice střídavě těšily administrativní samostatnosti či závislosti na městyse Machov (obr. 2). Na konci 19. století žilo v samotném Machově asi šest set obyvatel.⁴⁶ První škola zde byla postavena roku 1740 nákladem záduší městyse Machova.⁴⁷ Jednalo se tedy o školu farní. V této jednotřídní škole, která byla ovšem spíše jen učitelovou chalupou, jejíž jediná světnice sloužila zároveň jako jediná třída, se vyučovalo ve dvou skupinách: starší děti dopoledne a menší odpoledne.⁴⁸ V roce 1836 však již byla budova ve velmi špatném stavu a navíc nedostačovala rostoucímu počtu žáků, a proto machovští občané začali stavět školu novou. Stará škola byla zbourána a na témž místě byl 7. března 1837 položen základní kámen. V nové, tentokrát dvoutřídní, škole

⁴³ Kozák, s. 178.

⁴⁴ Tamtéž, s. 178.

⁴⁵ Svoboda, s. 213.

⁴⁶ Brandejs, s. 151.

⁴⁷ Pamětní kniha obce ..., s. 75.

⁴⁸ Brandejs, s. 151.

se začalo učit na podzim roku 1838 (obr. 3).⁴⁹ 9. července 1873 byl na inspekci v machovské škole školní inspektor Jan Karel Hraše. V písemné zprávě nazval machovskou školu vzornou a současně učinil návrh okresní školní radě, aby „škola byla rozšířena o třetí třídu, poněvadž počet dětí činil přes 300.“⁵⁰ Protože ve škole bylo místo jen pro dvě třídy, byla místnost pro třetí třídu získána v sousedící chalupě Václava Kubečka č.p. 22. I nadále však počet žáků rok od roku rostl a třídy byly přeplněné. Zemská školní rada v Praze proto povolila, aby byla machovská škola rozšířena o čtvrtou třídu. Za tím účelem pronajala místní školní rada další světnici u Václava Kubečka a tato čtvrtá třída byla otevřena v září 1880. Přesto dělal průměr žáků na jednu třídu kolem 100 dětí.⁵¹

Přeplnění školy v Machově, která měla v červenci 1895 ve čtyřech třídách celkem 326 žáků, a neochota obcí stavět společně novou školu, byla jednou z příčin, že v roce 1895 byla vyškolená obec Nížká Srbská. Hlavním iniciátorem vyškolení, zakladatelem školy (obr. 5, 6) a řídicím učitelem dalších třicet let byl právě Jaroslav Petr.⁵²

Kromě souvislosti s příchodem a působením Jaroslava Petra na Machovsko jsou výše uvedené počty žáků velmi zajímavé také s ohledem na dnešní situaci machovské Základní školy. Přestože se jedná o jedinou školu na celém Machovsku, ve školním roce 2010/2011 sem dochází pouze 75 dětí. Významným důvodem je nedůvěra lidí k venkovským školám – i přes vysokou úroveň zdejší školy⁵³ se někteří rodiče mylně domnívají, že kvalitnější vzdělání je k dispozici v městských školách (v Hronově a v Polici nad Metují), a tak děti tráví část svého dětství zdlouhavým dojížděním, ztrácí své kamarády i vztah ke své rodné vsi (a pod vlivem svých rodičů jí někdy doslova pohrdají)⁵⁴.

⁴⁹ Pamětní kniha obce ..., s. 113 - 114

⁵⁰ Pamětní kniha školy ..., s. 9-11.

⁵¹ Tamtéž, s. 26. Ze Zitka, J.P. - společenský, s.3 pak vyplývá, že zde bylo celkem 404 dětí.

⁵² Pamětní kniha školy, s. 63-64.

⁵³ ZŠ Machov využívá moderních vyučovacích metod: např. projektového vyučování a na své projekty každoročně získává finanční podporu od Evropské unie, nadací SEVER, VIA, atd., v roce 2009 obdržela titul Ekoškola, zapojuje se do aktivit zaměřených na komunitní a udržitelný rozvoj, její žáci pravidelně vítězí v různých soutěžích.

⁵⁴ Informace získané z diskuse se současnou ředitelkou ZŠ Machov paní Helenou Martincovou.

II. Osobnost Jaroslava Petra

II.1 Život

Jaroslav Petr (obr. 1) se narodil 3. března 1862 v měšťanské rodině v Opočně. Jednalo se patrně o celkem dobře situovanou rodinou, neboť ze zmínek v dopisech od jeho přátel vyplývá, že díky dědictví byl na tom Petr, na rozdíl od ostatních učitelů obecných škol, finančně dobře. Více o jeho dětství a rodinných poměrech není známo.

O původu a počátcích působení Jaroslava Petra v Machově existuje stručný, ale pregnantní zápis v seznamu machovských učitelů, který je součástí spisu školního inspektora Jana Karla Hrašeho České školství obecné na Broumovsku, Novo-Městsku a Trutnovsku⁵⁵:

Jaroslav Petr, zat. poduč., nar.3.3.1862 v Opočně, studoval na real.šk. v Hradci Kr. od r. 1875-78, na učit.úst. v Hradci Kr. od r.1878-82. Vysv.dosp.8.VII.1882 č.21. v Hradci Kr. a vysv. způsobilosti 28.4..1885 č.55 v Hradci Kr. Podučit. v Machově od 1.9.1882. Dekr.c.k.okr.šk.rady v Broumově 27.7.1882 č. 1177. Služné 400 zl.

V Pamětní knize školy v Machově z let 1843-1900 bylo přijetí učitele Jaroslava Petra popsáno takto:

„Poněvadž místo podučitelské při zdejší škole toliko prozatimnou, nezkušenou silou p. Aloisem Němečkem z Librantic obsazeno bylo, byl na místo toto vypsán konkurs. Zkoušený p. Jaroslav Petr z Opočna zažádal o místo to, a byl také za mladšího učitele při škole Machovské velesl.c.k. zemskou školní radou za 400 zl. ustanoven, kteroužto službu také dnem 13. září 1882 zastoupil.“⁵⁶

S přijetím mladého učitele Petra měl tehdejší ředitel machovské školy Jan Berger rozhodně šťastnou ruku.

Jak zmiňuje inspektor Hraše Jaroslav Petr získal pedagogické vzdělání na učitelském ústavu v Hradci Králové v letech 1878-1882, tedy v krátkém mezidobí, kdy platil pokrokový Hasnerův zákon. Jak již bylo zmíněno v kapitole o rakousko-uherských zákonech, podle tohoto zákona z roku 1869 se měli učitelé vzdělávat ve čtyřletých učitelských ústavech, které

⁵⁵ Hraše, s. 12.

⁵⁶ Pamětní kniha školy..., s. 31.

vznikaly na místech dosavadních dvouletých preparand. Zkouška dospělosti na učitelských ústavech opravňovala absolventa pouze k ustanovení za mladšího učitele (podučitele) nebo k ustanovení zatímnímu. Aby mohl být učitel ustanoven definitivně, musel po dvouleté praxi vykonat zkoušku učitelské způsobilosti. Z vysvědčení, která jsou součástí Petrovy pozůstalosti, ovšem vyplývá, že příliš pilným studentem nebyl, zvláště z náboženství si obvykle odnášel velmi špatné známky.⁵⁷

Za svého působení v machovské škole vyučoval Petr ve třídě, která byla umístěna v chalupě Václava Kubečka č.p. 22. Jednalo se pravděpodobně o 1. třídu, která měla v roce 1882 přes 90 žáků a „*jen tím, že denně 30-40 žáků chybělo, mohlo se tu vůbec vyučovati.*“⁵⁸ I podle dalších zápisů ve výše zmíněné Pamětní knize machovské školy vyučoval Jaroslav Petr v 1. třídě až do roku 1896, kdy byl „*ustanoven k zatímnímu řízení školy v Nízké Srbské.*“⁵⁹

Příchod do „*zapadlého kouta, komunikačně odlehleho a zastrčeného do slepého zákoutí Broumovských stěn a kladských hranic*“⁶⁰ nemusel být pro Petra, který pocházel z měšťanské rodiny a městského prostředí vůbec lehký. Z mnoha různých pramenů se dá předpokládat, že v osobním životě to byl pozitivně laděný, společenský a hlavně čínorodý člověk se zájmem o vše, co se děje kolem a s velkou chutí toto dění také ovlivňovat. Regionální historik Josef Zítka, který absolvoval obecnou školu v Nízké Srbské v době, kdy zde Jaroslav Petr působil, a několik let byl učitelem na Machovsku⁶¹, ale který je současnými historiky považován tak trochu za fabulátora, píše o Petrovi: „*družnou a veselou povahou udržoval společnost mladých lidí, kteří si rádi zazpívali a zahráli na housle i na jevišti.... Petr dovedl mezi členy pohraniční stráže (kteří byli regulárními členy společnosti kolem něj) objevovat různé vlohly a společensky je využít. ...všecka podnětná (mimoškolní kulturní činnost) vycházela ... z hostince.*“ ... „*Vedle školy byl pro Petra především Hejzlarův hostinec*⁶² (obr. 7) *psychologickým a pedagogickým seminářem k poznání všech vrstev*

⁵⁷ Pozůstalost J.P.

⁵⁸ Petr, Jaroslav. Lid ..., s.101.

⁵⁹ Pamětní kniha školy..., s. 65.

⁶⁰ Zítka, Jaroslav Petr – společenský, s. 5.

⁶¹ Při příležitosti 50. výročí existence školy v Nízké Srbské a odhalení pamětní desky Jaroslavu Petrovi v roce 1947 přinesl časopis Broumovsko na svých stránkách několik textů o jeho osobnosti.

⁶² Zde byl Petr 15 let až do roku 1895 ubytován.

vesnice, tedy celé farnosti z nejbližších tří obcí, i vzdálenějších podhorských končin a samot. Sem se scházeli zvláště o nedělích, svátcích a pohřbech osadníci, o jarmarcích a o pouti....To vše se zastavovalo v hospodě s živými novinkami z celého kraje. Kolik tu udeřilo v sluch mladého učitele zvláštností jazykových, rčení, vtipných vyprávění a líčení, pověřčivých a strašidelných příhod... .“⁶³ Navzdory pochybám současníků o Zítkovi jako seriózním historikovi, je třeba uvážit, že jako jeden z mála Petra osobně poznal a psal tento text v roce 1947, tedy v době, kdy ještě mohl čerpat ze vzpomínek Petrových současníků, žáků, kolegů i sousedů. Jedná se tedy o velmi vzácný zdroj; kromě krátké, nepříliš významné vzpomínky bývalého žáka a pozdějšího machovského kronikáře Antonína Matouše⁶⁴ a pár nekonkrétních zmínek v korespondenci Jaroslava Petra s jeho přáteli totiž žádné jiné paměti nejsou k nalezení.

Velice časté, oblíbené a zábavné byly patrně procházky a výlety Petra a jeho přátel do okolních hor a návštěvy horských hostinců (především výlety na Bor a do proslulého hostince U Ducháčů na Bukovině)⁶⁵. Mezi jeho věrné souputníky a blízké přátele patřili především učitelé Václav Černý, Václav Horažďovský (v Machově působil v letech 1889-1893), Josef Sova (učitel z Police nad Metují), ale svého času také katolický kněz, básník a spisovatel, významný překladatel z katalánské a provensálské literatury Sigismund Bouška (1867-1942), který v letech 1892 – 1898 působil v Machově jako kaplan. Navzdory počátečním sympatiím se však Bouška a Petr po šest letech přátelství ve zlém rozešli. Zpočátku je spojovaly zájmy umělecké a literární, láska k přírodě, památkám a lidovému umění. Bouškův obdiv k Petrovi jako učiteli vyplývá z jeho korespondence s Otokarem Březinou: „(Petr)...je to ale učitel, jakých je málo. Má veliké vzdělání. Do Hlídky léta psal kritiky dětské literatury (Petr, Horský, Bovek, atd.). Je neúprosný ve svém úsudku, znám Vám asi bude z České školy a z boje Jednoty polické, kde má první slovo proti předsedovi Královi v Čechách“⁶⁶ Často spolu rozmlouváme

⁶³ Zítka, Jaroslav Petr – společenský, s.3-4.

⁶⁴ Rovněž byla otisknuta v Broumovsku v roce 1947. Vzpomínka Antonína Matouše je velmi emocionální, nicméně nevěčná, dozvídáme se pouze, že byl Petr milý učitel a půjčoval mu knihy (tehdy nově publikované spisy Jiráskovy).

⁶⁵ Zítka, Jaroslav Petr – společenský (pokr.3), s. 28.

⁶⁶ Jednota učitelská v Polici nad Metují vystoupila v letech 1894-1895 proti předsedovi Ústředního spolku jednot učitelských v Čechách Královi. Petr byl jejím hlavním mluvčím. (Červenka, s. 31)

o Vaší poesii...“⁶⁷ Patrně z důvodu nepřekonatelného rozporu v jejich náboženském vyznání a ve vztahu ke katolické církvi jejich přátelství nevydrželo. Ačkoli Bouška vyučoval na Petrově škole v Nizkosrbské náboženství ještě několik let po jejich sporu, nestýkali se. Zásadní rozdíl byl také ve vztahu těchto dvou mužů k Machovu. Zatímco oba milovali okolní přírodu a procházky do okolních skal, Bouška přistupoval ke svému pobytu zde čistě sobecky – chtěl mít klid na své literární zájmy a nehodlal se v místním společenském dění nijak angažovat. Petr se naopak stal významnou postavou zdejšího společenského a kulturního života.

Patrně nejbližším Petrovým přítelem a kolegou byl učitel a později řídicí učitel Václav Černý (1862-1940), významný literární kritik a otec ještě významnějšího romanisty, literárního vědce a kritika stejného jména. Není známo, kdy se Petr a Černý seznámili. Černý byl rodák z Pohoří u Opočna, studoval ve stejných letech jako Petr v Hradci Králové (na gymnáziu), působil tři měsíce v roce 1886 na machovské škole⁶⁸, a i v dalších letech působil na několika školách v okolí Náchoda. Jejich cesty se tedy od dětství protnuly několikrát. Přátelství mezi Petrem a Černým bylo pravděpodobně skutečně hluboké. Z jejich korespondence vyplývá, že dokonce byli ostatními pedagogickými pracovníky vnímáni jako nerozlučná dvojka – společně odebírali Čas a Pedagogické rozhledy, půjčovali si literaturu, dostávali dokonce společné dopisy (s připojenou poznámkou, aby jeden druhému vzkaz vyřídil). Nebyli pouze přáteli, byli také kolegy. Společně stáli u zrodu polické Učitelské jednoty Komenský a byli jejími nejaktivnějšími členy. Na počátku 20. století díky nim začala jednota organizovat pedagogické extenze, cykly přednášek předních vysokoškolských pedagogů pro učitele. Společnými silami také bojovali proti vlivu katolické církve na školství a vytvořili program pedagogického nakladatelství Dědictví Komenského.

Důležitými přáteli Jaroslava Petra z řad pedagogických pracovníků byli také Josef Tůma, Josef Černý, Josef Smrtka a Jan Mrazík. I ti často a rádi přijížděli na Machovsko a nechali se Petrem provádět po okolní krajině a hospodách. Z korespondence vyplývá, že se leckdy jednalo o bouřlivě veselé výlety, kdy se mimo jiné „*za skvostné nálady vzbuzené při*

⁶⁷ Červenka, s. 29.

⁶⁸ Pamětní kniha školy ..., s. .

pěti Kutnohorských (pivech)“⁶⁹ mimo jiné skládaly vtipné verše, zpívalo se, atd. Dalším důležitým a inspirativním přátelstvím byl Petrův vztah s významným impresionistickým malířem Antonínem Hudečkem. Petr sem malíře poprvé přivedl v roce 1903 a ten se do zdejšího kraje zamiloval. Přijížděl pak každé léto až do roku 1914 a dokonce si zde koupil letní byt (více viz kapitola V. Osvětová činnost).

Ačkoli se nejednalo o Petrův rodný kraj, Petr Machovsko zjevně miloval. Přesto jeho pobyt zde nebyl ideální a několikrát se pokoušel o změnu svého působiště. Částečně se mohlo jednat o věčný vnitřní boj mezi jeho rolemi venkovského učitele a reformátora, který by blíže Praze mohl lépe bojovat za reformu českého obecného školství. Zároveň však z různých zmínek v jeho korespondenci plyne, že vztahy mezi učitelstvem navzájem a vztahy mezi učitelstvem a církevními hodnostáři nebyly ideální, a pochopení pro jeho pedagogické a osvětové aktivity ze strany místních obyvatel pramalé. „*Já tady jsem jako ve vařící kaši. Nemůžeš si ani představit, co nepříjemností jsem zažil zde během asi dvou let. Ve sboru samé sváry, od obecnstva urážky zakoušet a všude jinde vidět své snahy a úmysly rozpadat se vniveč....Loni jsme neměli konferenci, aby se nestrhla hrozná bouřka, až inspektor měl přijet nás rozsuzovat, z obecnstva jsem byl nucen několik lidí zažalovat pro urážku na cti a rozšiřování pomluv...*“⁷⁰ Mimo jiné v několika dopisech z roku 1892 jsou líčeny marné Petrovy snahy uspořádat v Polici nad Metují oslavu k čtyřstému výročí narození J.A. Komenského, kdy nikdo nechce spolupracovat a naopak jsou Petrovy házeny klacky pod nohy. Jinde jsou zmíněny také „*nepříjemnosti v obci se samosprávníky a mrzutosti s inspektorem.*“⁷¹

Z Matriky zemřelých⁷² vyplývá, že se Petr teprve ve 36 letech (1898) oženil s paní Emilií, rozenou Vojnarovou (obr. 8). O té se z Kroniky obecné školy v Nížkosrbské dozvídáme, že ve zdejší škole několik hodin týdně působila jako „industriální učitelka“, tedy vyučovala ruční práce. Z velkého množství blahopřejných korespondenčních lístků v pozůstalosti Petra vyplývá, že 1.3. 1899 se jim narodila dcera Emílie, budoucí učitelka

⁶⁹ Nedatovaný korespondenční lístek z výletu do Kutné hory, psaný a podepsaný Petrem, Mrazíkem, J. Černým a Tůmou, Fond V. Černého.

⁷⁰ Dopis J. Petra V. Černému ze dne 20.2. 1892, Fond V. Černého.

⁷¹ Dopis J. Černého V. Černému ze dne 12.5.1899. Fond V. Černého.

⁷² Matriky zemřelých ..., nestránkováno.

hudby v mělnické základní škole. Vztah Petra a jeho ženy byl patrně hezký - „*nebyti toho (Petrovy choroby) ... nemohlo býti dvou šťastnějších lidí nad Vás.*“⁷³

Naopak velmi smutné, svědčící až o tragickém konci, jsou zmínky z konce Petrova života. V dopise J. Smrtky se píše: „*jeho (zdravotní) stav byl beznadějný, ..., muka, která snášení musel nadlidská, ...všecky příznaky budou se stupňovati až k zuření... lékař radí Petrovým blízkým, aby jej nezrazovali od nadměrného pití vína, protože to je „jediné, čím může své soužení zmírňovati,“*⁷⁴ Vleklá choroba (pravděpodobně nádor na mozku ovlivňující také jeho zrak⁷⁵) pak výrazně poznamenala poslední léta jeho života.⁷⁶ O tomto období se píše ve školní kronice. Přestože v roce 1918 kroniku zakládal a v následujících dvou školních letech vedl, již zápis o školním roce 1921/22 je psán jiným písmem a uvádí se zde: „*Řídící učitel Jaroslav Petr obdržel dovolenou pro nemoc na celý školní rok 1921/22.*“

Podle Matriky zemřelých farního úřadu církve československé Machov⁷⁷ zemřel Jaroslav Petr 24. října 1922 a pohřben byl 27. října. Jako důvod smrti se zde uvádí náhodné utonutí. O tragedii svědčí také následující zmínka z výš uvedeného Smrtkova dopisu: „*ti, kdo jej znalipo jeho způsobu života a skonu, jej budou odsuzovati ...*“⁷⁸.

Ze zápisu o školním roce 1922/23 se pak dozvídáme: „*...odešel navždy významný pracovník ze řad učitelstva, řídící uč. p. Jar. Petr (+24.října 1922)*“, „*...jej doprovázeli všichni, ...na malý hřbitůvek pod Borem*⁷⁹...“. To, že si význam Petrova působení na Machovsku uvědomovali i lidé z jeho pracovního okolí, svědčí následující slova, „*...už od začátku své učit. činnosti v Machově jako 20til. mladík přímé a poctivé povahy – věděl za jakým cílem půjde. – Pracoval vždy a všude, kdy bylo nutno „budit, křísit, napravovat,*

⁷³ Dopis J. Smrtky, pozůstalost J.P.

⁷⁴ Dopis J. Smrtky paní Petrové, 25.10.1922, pozůstalost J.P.

⁷⁵ Tamtéž je zmíněno „*...tím hrozným neduhem, který zasahoval jeho nejdražší a nejvzácnější orgán, jeho mozek.*“ V jiném dopise (Englebert, 1918) je zmíněno, že Petr přichází o zrak.

⁷⁶ Úryvek z dopisu Smrtky paní Petrové, o tom jak byl protivný, jak pil víno, apod.

⁷⁷ Matriky zemřelých ..., nestránkováno.

⁷⁸ Tamtéž.

⁷⁹ To je poněkud matoucí informace, neboť hřbitov, na němž je Petr pochován, je dost rozlehlý. O tom, že se nejednalo o „*malý hřbitůvek*“ ani v době, kdy byl zřízen, svědčí původní obvodová zeď, která podle data do ní vyrytého pochází z roku 1909.

pozvuzovat a učit.“ ... „Jeho přičiněním a úsilím postavena v Nizkosrbské v r. 1896 škola a on stal se tu řídícím učitelem. Přičinil se o to, aby byla vypravena na zdejší poměry co nejlépe“ ... „Bylo tady třeba vychovávat, mnoho vychovávat i dospělé, ale i tomu se věnoval zcela nezištně ... v posledních dobách rozrušen i svou chorobou, zřejmě vážnou, jejíž dosah znal, nezapomínal na svůj úkol buditele a nositele osvěty a pokroku.“⁸⁰

II.2 Pedagogická činnost Jaroslava Petra

S pedagogickými názory Jaroslava Petra se lze seznámit v mnoha časopiseckých článcích, které po celý život publikoval především ve Škole našeho venkova, Pedagogických rozhledech, v České škole a Českém učiteli. Významnými zdroji jsou také obsáhlé úvody a doslovy k jeho vlastním dílům (Prvouka, Poesie, Jaro a Česká škola venkovská). Žádní pamětníci se bohužel dnešních dnů nedožili a dvě zveřejněné vzpomínky Petrových bývalých žáků, pana Antonína Matouše a Josefa Zítky, jsem v tomto aspektu neshledala přínosnými. V jednom ze Zítkových textů jsou pouze zmíněny jakési „konferenční zápisy“, podle nichž byl „*duch školy Petrovy moderní ... vnášel sem k neveliké radosti řídícího témata o reformním slohu, rozpravy jazykozpytné dle Gebauera*⁸¹ *proti Rukopisům...*“⁸²

Petr byl ale především praktik. Také ve svých teoretických pojednáních čerpá hlavně ze své učitelské praxe, přičemž své zkušenosti opírá o nové pedagogické a psychologické poznatky a některé věhlasné pedagogy (např. svého oblíbeného L. N. Tolstého). Ve svých textech se zabývá širokým spektrem témat, ačkoli od samého začátku ho nejvíce zajímaly problémy spojené s výukou prvouky a literatury. Neopomínal ale ani ryze praktické problémy typické pro venkovské školy. V sérii článků pro ŠNV se zabýval například sestavováním rozvrhu hodin na venkovské škole s odděleními. „*Vnitřní konstrukce málotřídní školy nedochází dosud náležitě pozornosti*“,⁸³ v pedagogických časopisech se neřešilo, na

⁸⁰ Kronika ..., nestránkováno.

⁸¹ Odkaz na boj o pravost Rukopisů královéhradeckého a zelenohorského v 80. letech 19. století, kdy se jazykovědec Jan Gebauer (1838-1907) na základě jejich jazykového rozboru rozhodujícím způsobem zasadil o jejich označení jako falzifikáty. Na straně Gebauera stál kromě Petra také T.G. Masaryk, O. Hostinský, naopak na straně pravosti Rukopisů stála většina tehdejšího tisku, F.L.Rieger a další – Cach, s. 172.

⁸² Zítka, J.P. – společenský (pokr. 1), str. 4.

⁸³ Petr, O výběru ..., s. 293.

učitelských ústavech zcela ignorovalo. Přitom se s tímto problémem potýkaly desítky tisíc učitelů obecných škol po celých Čechách a Moravě. Petr chtěl například při sestavování rozvrhu zohlednit psychologické rozpoložení dítěte v různých denních dobách a s ohledem na něj zařadit intelektuálně náročnější předměty ráno, ty odpočinkové odpoledne. Petr se zabýval také cílem výuky dějepisu na obecné školy, výběrem a rozvržením učební látky.⁸⁴ Oficiálně stanoveným cílem dějepisu byla výchova vůbec (proto se vybíraly jen momenty etické) a výchova vlastenecká (ovšem láska k rakousko-uherské monarchii). S tím ale Petr polemizoval: "*My jen kážeme, toto Rakousko jsi povinen milovati, místo toto Rakousko jsi povinen poznávati...*"⁸⁵). Petr například nechce vynechávat ani hrdinné a krvavé příklady z dějin: prostě to tak je a bude, „*dokud nemáme smírčí soudy a visí nad námi černé mračno Vše germánie.*“⁸⁶ Chtěl také, aby se v první řadě děti učily historii svého národa: nemá ale smysl vpravovat do dětských hlav řady jmen, či nutit je znát dynastické půtky a spory drobných Přemyslovců, místo toho chtěl vložit do osnov dějin typické české báje a pověsti - ty vyvolají zájem o historii, což je podle Petra na začátku studia to nejdůležitější.

Z řady recenzí na učebnice, které Petr také psal, vyplývá, že tehdejšími učebnicím zablýskala přílišnou zaměřenost na rozumové vzdělání, zatímco vzdělání citové je opomíjeno.⁸⁷ Jiným učebnicím vyčítal, že neinspirují žáky k větší samostatnosti a vlastní kreativě, neboť např. navrhují slohová cvičení typu "*z básniček, kterým jste se dosud naučili, napiš tu, kterou nejraději přednášíš?, napište jména deseti nejhodnějších žáků naší třídy.*"⁸⁸

Petrovy pedagogické ideje týkající se prvouky a literární výchovy vyplývají z dalších kapitol.

⁸⁴ Tamtéž, s. 293.

⁸⁵ Tamtéž, s. 336.

⁸⁶ Tamtéž, 293.

⁸⁷ Petr, Úvahy o zjevech ..., s. 285.

⁸⁸ Petr, Úvahy o zjevech ..., s. 49.

II.2.1 Prvouka na škole venkovské

II.2.1.1 Historie prvouky

Petr byl po celý život především učitelem první třídy a za nejdůležitější předmět zde považoval prvouku.

Pojetí tohoto předmětu prošlo složitým vývojem a jeho název se několikrát změnil (názorné vyučování, cvičení v nazírání, věcné učení). Reáliím, které lze považovat za základ tohoto předmětu, se vyučovalo od středověku. Teprve říšský školský zákon z roku 1869 však zavedl do výuky na druhém stupni přírodopis, zeměpis a dějepis. Na prvním stupni se vyučovalo „věcnému vyučování“ na základě slabikářů a čítanek.

„Věcné vyučování“ bylo vůbec prvním předmětem, kterému se malé děti v obecných školách učily. Účelem věcného vyučování (a později prvouky) bylo seznámit děti se základními přírodními i sociálními jevy, tedy se základy vlastivědy, zeměpisu, přírodopisu, přírodopisu a dějepis. Na sklonku 19. století si však někteří pedagogové začali uvědomovat, že snad ještě důležitějším cílem prvouky je *„zprostředkovat dětem přechod z domova do školy“*⁸⁹, ... *„spojit dětský život domácí se životem, učbou a výchovou školní.“*⁹⁰ Je tedy celkem pochopitelné, že v roce 1898 přišel Josef Smrtka s návrhem, aby bylo věcné vyučování přejmenováno na prvouku.⁹¹ Tento název se rychle uchytil mezi učitelstvem, nicméně oficiálně byl přijat až ve školních osnovách roku 1915.⁹²

Problematika obsahu prvouky trápila učitele obecných škol již od počátku 2. poloviny 19. století. Od 80. let 19. století se někteří osvícení pedagogové a pedagogičtí teoretici (G. A. Lindner, J. Klika, E. Makovička) začali postupně odvracet od herbartismu a jednostranné intelektualistické pedagogiky a hlásali přechod k pedagogice sociální. V souladu s tímto trendem si zároveň učitelé začali uvědomovat, že obsah (nejen) tohoto prvopočátečního předmětu by se měl co nejdříve přiblížit dětem a že by měl vycházet z jejich prostředí. Velkou inspirací našim učitelům bylo heslo „vycházeti od dítěte“, které v souvislosti s názorovým

⁸⁹ Šimek, s. 33.

⁹⁰ Smrtka, chybí stránkování.

⁹¹ Smrtka, chybí stránkování.

⁹² Řeřichová, s. 90..

vyučováním hlásal již o dvě století dříve J. A. Komenský. Již v roce 1873 herbartovec Josef Jedlička řekl: „*Pojem dítě musí nám všem býti jediným východiskem, jde-li o to, aby se stanovil cíl jakéhokoli vyučování.*“⁹³ Od dob jejich pokračovatelů Úlehly, Mrazíka a Janů stojí již dítě zcela zřetelně v popředí pedagogických zájmů (tedy alespoň těch teoretických).

Do 80. let 19. století se učebnice prvouky pouze překládaly z němčiny. Autory prvních českých učebnic byli A. Machač (Učivo k názornému vyučování v prvních ročnících školy obecné, 1887, Vídeň a Olomouc) a J. Harapat (Názorné vyučování v prvním roce školním, Posel z Budče, 1887). Machač zároveň začal jako první ve své učebnici hojně využívat plody lidové slovesnosti.⁹⁴

Učitelům kolem ŠNV (Smrtka, Tůma, Petr) však brzy pedocentrismus nestačil a jako učitelům z venkova jim celkem přirozeně připadlo, že rozdíl je také mezi dítětem venkovským a městským. Na této myšlence založil své Vyučování prvouce na škole venkovské Josef Tůma (1901). Toto dílo se setkalo s vřelým přijetím učitelstva, odborné veřejnosti a dokonce i školské byrokracie. Učebnice byla několikrát znovu vydána a až do 30. let 20. století byla nejužívanější učebnicí prvouky u nás. Co do obsahu v ní Tůma skutečně pojednává o venkovských tématech: učebnice je uspořádána tak, že sleduje čtyři roční období a na jejich pozadí se zabývá tématy veskrze venkovskými (např. pole na podzim, ovoce, koza, brambory).

Petr byl v té době asi jediným, kdo podrobil oslavovanou Tůmovu prvouku ostré kritice. Zdálo se mu, že dostatečně nepřihlíží k dítěti a nedostává svým snahám po regionalizaci. Navíc Tůma a priori odmítá místní dialekty a od prvního dne ve škole vyžaduje po dětech, aby hovořily spisovnou češtinou; dialektické výrazy v lidových říkadlech, které ve výuce užívá, se snaží nahrazovat výrazy spisovnými.

Sám Petr chtěl jít ještě dál: rozdíly viděl nejen mezi městskými a venkovskými dětmi, ale také mezi dětmi z Broumova, Polabí či Třeboňska. Na této myšlence rozvíjí Petr svůj princip regionalismu v pedagogice. Jeho pochopení je nutné pro to, abychom si uvědomili význam Petrovy pedagogické práce a především jeho Prvouky.

⁹³ JEDLIČKA, Josef. Elementární škola. Rakovník: 1873. (Šimek, s. 39)

⁹⁴ Šimek, s. 9.

II.2.1.2 Petrův princip regionalismu v prvouce

„*Policko je stejně krásné jako drsné, a to po stránce přírodní i lidské a kulturní,*“ píše o kraji, jenž se mu stal domovem, učitel Jaroslav Petr. „...*kraj náš má charakter vážný, až přísný ..., Vysocí lidé, kostnatí, hranáči a siláci, drsného a bezohledného charakteru. Policko vysazeno bylo každou dobu svízelím a útrapám válečným, to vše vytvářelo povahu zdejšího lidu, která je v základě mnohem tvrdší nežli měkčí, přísná, málo hybná, houževnatá v dobrém i nedobřém...*“⁹⁵. Taková charakteristika místního kraje a lidu byla pro učitele Jaroslava Petra nadmíru důležitá: odvozoval od ní svůj vztah a přístup k dětem i dospělým, s nimiž se po čtyřicet let setkával dennodenně a jejichž ducha se snažil povznášet vzděláním.

S myšlenkou pedagogického regionalismu, tedy s nutností propojit školu se svým okolím po stránce obsahové i formální, nepřišel Petr jako první. Na důležitost využívání regionálních prvků ve vyučování v souladu s didaktickým přístupem postupu od známého k neznámému a od blízkého ke vzdálenému poukazyval ve svých dílech již J. A. Komenský. Na přelomu 19. a 20. století se pak v kruzích kolem ŠNV na toto téma mluvilo již mnohem konkrétněji. V roce 1897 v Učitelských novinách požaduje například Antonín Janů aby „*nebyla předpisována šablonovitě táž látka všem školám v různých krajinách a s poměry a potřebami nejrozmanitějšími,*“ a „*aby prvouka vycházela z přírodního a společenského prostředí žákovy*“.⁹⁶

Ve spolupráci s ŠNV a kolegou Josefem Smrtkou vydal Petr v roce 1912 sborník Česká škola venkovská. Obsáhlý úvod a doslov lze považovat za slabikář pedagogického regionalismu. Petr přikládal veliký vliv prostředí přírodního, krajinného i historického na člověka, především pak na dítě a jeho žákovskou charakteristiku. „*Povahou krajiny a povahou osídlení vyložíme si nejeden rys v povaze zdejšího lidu*“⁹⁷ a dále hovoří o tom, že není možné přistupovat stejně například k dítěti z rolnické rodiny obhospodařující půdu v oblasti polabské roviny a k dítěti z tkalcovské rodiny žijící v úzkém údolí sevřeném skalami Broumovských stěn. „*Připustiti musíme, že skalní stěny, srázy a úzké sloupové balvany strmých úžasných útvarů musely zde za dob neobydlených působiti dojmem děsné příšernosti*

⁹⁵ Petr, Lid ..., s. 84.

⁹⁶ JANŮ, Antonín. Několik hlasů o učení věcném a předmětovém. *Učitelské noviny*, 1898, XVI. a JANŮ, Antonín. Povinnosti školy obecné ku potřebám českého venkova. *Škola našeho venkova*, 1897, I., s. 49, 89, 125. (Šimek, s. 10).

⁹⁷ Petr, s. 87.

a tušíme, jaké asi povahy byl lid, jenž se zde usadil Nalézt určité zásadní hledisko na prostředí školy, v tom spatřoval jsem vždy klíč k plodné tvůrčí činnosti učitelově.“⁹⁸ Každý pedagog by tedy ke svému žactvu měl přistupovat individuálně s ohledem na prostředí (region), jež místní lid formuje.

Hlavní část sborníku tedy tvoří osm statí napsaných venkovskými učiteli z různých koutů Čech. „*Osmi typickými krajinami (Podkrkonoší, Třeboňsko, Posázaví, Humpolecko, Lanškrounsko, Žamberecko, Českobrodsko a Policko) jest charakterizováno prostředí, v němž dítě české vyrůstá, jež utváří jeho tělesný a duševní vývoj a veškeré dispozice, s nimiž naše dítě přichází do školy.*“⁹⁹

Konkrétní situace Petra je pak blíže popsána v Petrově stati Lid a Kraj takto: „*Náš typický sedlák je málo pohyblivý, pravidlem málo mluvný, ...méně čte, duševně méně čilý*“¹⁰⁰ Podruhy líčí jako „*zhubenělé, vychrtlé postavy, ... jejichž děti byly v našich školách úžasně smutným materiálem.*“¹⁰¹ Problematický vliv prostředí, v němž pedagogicky působil, spatřoval Petr v rozšířené konzumaci alkoholu na Policku, především pak v jeho negativním vlivu na děti. „*Poměr dětí ke kořalce je nejhroznější hlízou našeho horského kraje. Dává se jim nejen pít přímo, ale, což je nejhrůznější, s mlékem mateřským. Kojící ženy pijí kořalku ve větším, někdy až příšerném množství, aby děti ‚dobře spaly‘ ... Těmto ostudným zlovykům připisují velkou část viny na malé duševní čilosti a produktivnosti naší školní mládeže, a proto spojeným úsilím intelligence, učitelstva, lékařů, soudců aj. mělo by se jim náležitě čeliti.*“¹⁰² Nemile překvapen byl Petr také nízkou komunikační schopností zdejšího lidu, jejíž zdokonalení považoval za jeden ze svých prvotních pedagogických úkolů. „*Při malém obzoru lidu ... řeč zdejší není bohata, nýbrž přímo chudá. Zásoba slov, jež děti si přinášejí do školy, bývá někdy velice nepatrná, a proto počátky doby školní jsou tak velice těžké. Děti se*

⁹⁸ Tamtéž, s. 84-87.

⁹⁹ Anotace otištěná v knize.

¹⁰⁰²⁵ Tamtéž, s. 105.

¹⁰¹ Tamtéž, s. 93

¹⁰² Tamtéž, s. 108-109.

nedovedou vyslovovati ani primitivně po dětsku, souvisle svým způsobem něco vypravovati dovede jen málo kdo.“¹⁰³

Kromě již několikrát citovaného Petrova referátu *Lid a kraj* je v kapitole Policko uvedena velmi zajímavá práce Děti a škola učitele Josefa Lipského z Hlavňova na Policku, která, ve snad ještě větší míře, svědčí o nuzných poměrech českého venkova a o tom, že učitelé na zaostalém českém venkově přelomu 19. – 20. století měli práci nadmíru těžkou.

II.2.1.3 Srovnání Tůmovy a Petrovy prvouky

Jak by měl učitel v souladu s pedagogickým regionalismem vyučovat, Petr ilustruje na příkladu z vlastní praxe na obecné škole v Nizkosrbské ve své Prvouce na škole venkovské (1914) (obr.10,11). Obsahově se nezabývá nějakými vzdálenými, pro machovské děti neuchopitelnými tématy, které by byly stanoveny celonárodně, ale prostředím, v němž se tyto děti narodily a v němž vyrůstají, tedy prostředím Machovska. Téměř pětisetstránková *Prvouka* se skládá se ze dvou částí nazvaných O domově a V rodné vsi. V první školní době se mají žáci věnovat tématu svého domova a rodiny, přičemž rodina je jednotícím prvkem celé Prvouky. Děti si na to téma vyprávějí, recitují, zpívají, kreslí. V druhé části *Prvouky* nazvané O rodné vsi se k výše zmíněným činnostem přidávají procházky po vesnici a okolí a „exkurze“ do různých řemeslných dílen ve vsi (tkalcovské, truhlářské, do kovárny, řeznictví). Žáci probírají například témata Sousedé, Bohatí a chudí, O jarmarku, Náš mlýn a pila, O hostinci, atd. Děti také inscenují situace ze svých životů (hrají hry na mámu, na tátu, na bábu a dědu). Jak Petr říká: „*Učitel musí ... pomýšleti na to, aby děti činně¹⁰⁴ zaměstnal. Činnost je podkladem výchovy školní, z ní vyrůstá budoucí člověk. Činně projevuje se dítě řečí, odpovídáním na otázky a samostatným vyprávěním a kresbou.*“¹⁰⁵

V tom by Petrovo dílo nebylo nijak inovativní. Také prvouky Machače, Harapáta i Tůmy byly uspořádány podobným způsobem. Nicméně u Petra se jednotlivá témata vždy rozvíjejí od něčeho, co děti v Nizké Srbské dobře znají z vlastních životů, ze svých rodin,

¹⁰³ Tamtéž, s. 121.

¹⁰⁴ Slova v této citaci podtržená jsou v Petrově originále odlišena kurzívou.

¹⁰⁵ Petr, Prvouka...,s. 14.

z rodné vesnice. Zatímco ostatní prvoukáři představují svým žákům pojmy ovoce, voda nebo pes jako něco zcela obecného, Petr si s dětmi nejprve vypráví o konkrétních pejscích z rodin žáků, o konkrétních hrušních, na něž děti lezou, o letním koupání v místních potokách, o konkrétních domech, v nichž žijí, o jejich konkrétním rodinném životě, o zaměstnání otců, o tom, co dělají ráno, přes den, večer. Jako příklad budiž uvedeny příklady textů k učivu o psu, které volí Tůma a Petr¹⁰⁶:

Tůma:

U stavení mívají psa. Štěká na cizí, hlídá ...

Bývá černý, bílý, ... K žrádlu dostane co

zbude od jídla ... zelináři tahá pes vozík ...

Ovčákovi shání ovce ... “

Petr:

Puntík je malý pejsek. Je celý bílý,

chundelatý. Děti ho mají

rády ... naučili ho tou černou

tlapkou dávati pac ... Frantík leží

ráno v posteli ... “¹⁰⁷

Zatímco Tůmův text je abstraktně založený a pouze shrnuje obecné znaky, Petr zachytil konkrétní, dětem známou figurku, čímž probudil jejich zájem, zapůsobil na jejich city, vyvolal představy. Teprve na základě vyvolaných představ zobecňuje a staví důvěrně známé věci a jevy do širších souvislostí. Další znatelný rozdíl je v tom, že Tůma představuje psa-odborníka a nádeníka, zatímco pro Petra je pes roztomilé zvířátko, které žije vlastním životem.¹⁰⁸ Podobné je to i s ostatními hesly. Dokonce i takové atraktivní heslo, jakým pro děti může být voda, zpracovává Tůma velmi suše, jednoduše tak, jak vodu vnímají dospělí, ne děti (*Vodu pijeme. Z vody vaříme. Vodou se myjeme. Chodíme pro vodu ke studni, k pumpě nebo do studánky ... Vody každý potřebuje ... Nepij uhřátý! ... “¹⁰⁹) Tůmova prvouka je jen takový sborník referátů o životě podávaném očima dospělých lidí, neobjeví se u něj člověk ani skutečný život. Dokonce i téma rodiny je u Tůmy pojednáno odosobněně, spíše jde o*

¹⁰⁶ Šimek, s. 89.

¹⁰⁷ Šimek, s. 89.

¹⁰⁸ Šimek, s. 89.

¹⁰⁹ Šimek, s. 65.

jakýsi přírodovědecký popis rodiny. Tůmova prvouka jen popisuje, je zaměřená jen na slova a neaktivizuje žádné jiné smysly. Ale „*dítě chce pohyb, děj, zvláštní scénérii, práci, překvapení, ilusi, vzpomínku*“¹¹⁰ a Tůma mu dává jen slova a nejušednější odborný život občanů jeho vsi, učitel musí umět zachytit sezony dětských zájmů a ne zájmy dospělých.¹¹¹ Zásadně odlišný je přístup Petrův, neboť, jak již bylo řečeno, vychází z konkrétních životů a představ svých dětí.

Výstižné je v tomto smyslu podívat se na některé názvy kapitol v prvoukách těchto dvou učitelů:

Tůma:	Petr:
Pole na podzim	Děti a jejich domácí činnost
Ovoce	Děti venku
Stěhovaví ptáci	Děti mezi sebou
Květiny a stromy na podzim	Domácí osoby, jejich život a práce
Husa	Dětská domácí práce
Škola	Co děti samostatně dovedou
Stodola	Děti vypravěči
Cukrovka	Dětské hry
Koza	Dětské slavnosti ¹¹²

Petr se pro tento účel do hloubky informuje o svém prostředí. Tím je ale zároveň jeho materiál – prostředí, z něhož dítě pochází - prchavý. Učitel má totiž vybírat materiál z každodenního života, již příští rok možná nebude možno mluvit o Puntíkovi, neboť noví

¹¹⁰ Šimek, s. 65.

¹¹¹ Šimek, s. 52.

¹¹² Šimek, s. 52.

žáci ho nebudou znát (ale bude tu jiný, jim dobře známý pejsek). Tůma chce, aby dítě umělo o všem referovat, Petr navíc chce, aby se při poznávání a referování dítě radovalo.

Rozdíly mezi pracemi Tůmy a Petra se dopodrobna zabýval odborník na vyučování reáliím Rudolf Šimek ve 30. letech 20. století ve své knize Česká prvouka. Od Tůmy a Petra odvozuje dvě typické školy prvoučného vyučování: tu tradiční, historickou nebo také odborně-vědeckou zastupuje Tůma a jeho předchůdci Harapat a Machač. Za zakladatele té druhé - umělecké, sociologické či tvořivé - považuje Petra, na nějž až o mnoho let později (v době největšího rozmachu reformní pedagogiky u nás, která pokusům a alternativám přála rozhodně více než doba, v níž působil Petr) navázali zakladatelé pokusné školy *Dům dětství* v Krnsku F. Krch, L. Havránek a L. Švarc, dále I. Jarníková a P. Sula¹¹³, ačkoli částečně se do této školy řadí také autor „městské“ prvouky F. Mužík (1910)¹¹⁴, který se v pozdějších vydáních své prvouky nechal Petrem v mnohém inspirovat. Tůmova škola zdůrazňuje stránku formální a věcnou, učí dítě referovat, Petrova škola je vlastně nositelkou činné školy, učí děti zajímat o věc. Tůma učí podle přírodního systému, jeho učivo je rozděleno podle čtyř ročních období. Petrovi jde především o dítě, o člověka vůbec, o vztahy dítěte ke všemu, co jej obklopuje.

Do odlišnosti Tůmovy a Petrovy prvouky se ale výrazně promítla také rozsáhlá debata mezi tehdejšími pedagogy, zda prvouka je či není součástí jazykového vyučování. Tůma po vzoru svého staršího kolegy a duchovního učitele A. Janů lpí na užívání spisovné řeči, odmítá nářečí, dětskou mluvu z domova považuje za zkaženou, dialektické výrazy z lidových říkadel a písní nahrazuje spisovnými („*nemá prostě citu, co v daných pohádkách je krásného.*“)¹¹⁵, do prvouky zařazuje gramatická cvičení. Navíc Tůmových, do spisovné češtiny převedených, lidových básní z Kolínska se používalo i třeba na Hanácku či Valašsku, což Petr považuje za nepřirozené, neboť tam se mluví jinak a mělo by se tedy užívat hanáckého či valašského lidového repertoáru. Sociologické škole pod vlivem Petra v elementární třídě o českou gramatiku vůbec nejde. Důležitá je dětská lidová jazyková kultura vůbec: Petr se významně opírá o lidovou slovesnost, kterou považuje za „*základ pro výchovu útlých dětí*“ a gramatická

¹¹³ Sula, Pavel. *Radovánky*. Praha: B. Kočí, 1919.

¹¹⁴ Mužík, František. *Prvouka na školách městských*. Praha: Unie, 1910.

¹¹⁵ Petr, ...

cvičení odmítá, neboť je to „*sít, v níž umrtvujeme dětskou řeč.*“¹¹⁶ Zatímco u Tůmy je lidová tvorba pouze doprovodem přírodního dění, doplňkem k učivu a materiálem pro mluvnická cvičení, Petr naopak lidovou slovesnost považuje za východisko a studnici životní moudrosti. Na rozdíl od svých kolegů Petr čerstvé prvňáčky nenutí mluvit spisovnou češtinou, ani neupravuje dialektické či jinak expresivní výrazy v lidových říkadlech, která si děti do školy přinášejí z rodiny. Jak Petr uvádí v Doslovu k první části Prvouky, 1. doba školní „*dává dítěti základ k samostatnému, volnému vyjadřování se a nabízí mu první důležité obory potřebných dojmů o věcech je obklopujících a o poměrech lidských. Přirozeným způsobem řeč dětskou vyvíjí....*“¹¹⁷ V tom je Petrův názor na jazyk zcela originální.

Zatímco verbální komunikaci svých žáků Petr označuje jako podprůměrnou, jejich výtvarné produkty (příklady jsou publikovány v Prvouce) zarážejí svou detailní přesností. Například v souvislosti s tématem tkalcovství Petr říká: „*Z kresby vyplývá zajímavý příklad toho, jak naše tkalcovské děti mají dobře vštípeno v paměti všechno, co tkalcovství se týče. Na kresbě stavu zachyceny jsou podrobnosti způsobem až překvapujícím.*“¹¹⁸

Trefné vysvětlení, proč se Petrova prvouka setkala z počátku s neporozuměním a časem byla prakticky zapomenuta, podává rovněž Šimek. Ten byl sice, na rozdíl od většiny Petrových současníků, Petrovou Prvoukou nadšen a ještě ve 30. letech ji považuje za nepřekonanou. Principů, na nichž je postavena, využívá ve vlastní práci k vytvoření celonárodních osnov pro obecné školy. Zároveň ale chápe, proč se mezi učitelstvem neujala. Zatímco Tůmova prvouka poskytuje učitelům dokonalou šablonu, kterou lze použít bez jakýchkoli změn, Petrova prvouka je „pouze“ příkladem dobré praxe, který nelze kopírovat či převést do žádného jiného prostředí. Dokonce sám Petr už o rok později nebude hovořit s dětmi o Puntíkovi (protože toho třeba nové děti vůbec nebudou znát), ale o jiném, jim důvěrně známém pejskovi. Zkrátka Petrova prvouka jen ukazuje jak pracovat, ale každý učitel si už musí svou prvouku vytvořit sám - na míru svým dětem a prostředí, v němž žijí. Učiteli tedy není dána žádná stabilní látka, každý učitel si ji musí objevit sám ve svém prostředí. K tomu sice v úvodu k prvnímu vydání vyzýval učitelstvo i Tůma, nicméně ve skutečnosti

¹¹⁶ obě posledně citované: Šimek, s. 66.

¹¹⁷ Petr, J. *Prvouka na škole venkovské*, str. 461.

¹¹⁸ Tamtéž, str. 361.

toho nebylo třeba. Jeho učivo se jednoduše kopírovalo – a to nejen na venkově, ale i ve městech.

Z perspektivy 21. století samozřejmě lze k Petrovým myšlenkám kriticky poznamenat, že i mezi dětmi v jedné vesnici existují rozdíly. Zároveň si musíme uvědomit, že ve své době zašel Petr ve snaze po určité míře specifikace (až individualizace) opravdu nejdál. Nutno také zohlednit fakt, že rozdíly mezi dětmi na venkově na začátku 20. století byly podstatně menší, než jaké jsou dnes. Tehdejší prostředí bylo mnohem homogennější než to dnešní: rodinné, sociální, ekonomické podmínky byly víceméně stejné – většina dětí na Machovsku například pocházela z chudých tkalcovských rodin, které měly mnoho dětí, žily v dřevěných chalupách a po většinu času tkaly nebo dřely na poli. Tak tomu bylo v podstatě ve všech rodinách.

Na okraj je ještě nutno dodat, že kromě pedagogického významu má Petrovo dílo velký etnografický význam, neboť jsou v něm detailní a přesné popisy Nízké Srbské a Machova, různé místní reálie z přelomu 19. - 20. století a záznamy místní lidové slovesnosti.

II.3 Literárně-výchovná a literárně-kritická činnost

Petrovu pozornost ovšem velmi poutala také literatura, která se dětem dostávala do rukou ve formě čítanek, učebnic či četby pro mládež. Jeho činnost v tomto oboru byla editorská, kritická, vydavatelská. Napsal několik set recenzí na různá díla pro děti a mládež, mnoho článků pojednávajících obecně o cíli četby, metodice výuky čtení, vhodnosti jednotlivých žánrů pro děti a mládež. Editoval zhruba desítku výborů četby pro děti a mládež. Petrovy názory na literaturu zaměřenou na děti a mládež se již od roku 1891 promítaly do Hlídky literární¹¹⁹ a o pár let později především do rubrik Úvahy o literárních zjevech a učebních pomůckách ve Škole našeho venkova a Literatura pro mládež v Pedagogických rozhledech. Mnoho let je uváděn jako odborný redaktor Pedagogických rozhledů. Zde pracoval po boku F. Čády, F. Drtiny, J. Úlehly, O. Kádnera a dalších. Jeho doménou byl právě odbor literatury pro děti a mládež. Důležitá byla také jeho činnost ve vydavatelství Dědictví Komenského, na jehož program měl zásadní vliv.

¹¹⁹ Červenka, s. 31.

II.3.1 Hnutí za uměleckou výchovu

Velký vliv na Petrovy názory na literaturu mělo hnutí za uměleckou výchovu, jejímž nejpokrokovějším členem se stal.

Představitelé hnutí za uměleckou výchovu začali poprvé nazírat na dětskou literaturu jako na umělecký prostředek estetické výchovy. Cílem čtení má být z velké části jakási citová výchova. Proto mají být dětem předkládána skutečná literární díla a ne jen jakési neumělé pokusy paradoxně často právě z per učitelů obecných škol. Zde Petra silně inspirovaly nové psychologické a pedagogické poznatky, které již přiznávají osobnosti dítěte schopnost intenzívně vnímat a prožívat umění. Poprvé s těmito názory vystoupili v 60. letech G. A. Lindner (orientace na pedopsychologické poznání vnitřního života dítěte) a v 70. letech O. Hostinský (názor, že dítě je jako aktivní osobnost schopno vnímat umění a svou fantazií a hrou je pro sebe přetvářet).¹²⁰ K četbě dětí a tehdejší literatuře pro děti se vyjadřoval i T. G. Masaryk: četba podle něj nemá přinášet jen laciný prožitek, ve vedení a řízení četby spatřuje závažný úkol školy, doporučuje, aby se četbě věnovalo více pozornosti i v podobě kvalitní literární kritiky a systematického poznávání zahraniční literatury. Soudobou domácí produkci hodnotil jako nedětskou, vytvářenou bez znalosti psychiky dítěte, příliš sentimentální, mnoho se v ní „pláče a káže“, dítě je v ní postaveno před nějakou hloupou záhadu, která je stejně hloupě vyřešena. Masaryk volá po kvalitních překladech, úpravách, odkazuje na anglickou tradici, kde děti již v mladším věku čtou Shakespeara a další neintencionální literaturu.¹²¹

Také A. Mrštík a F. Bartoš označují literaturu pro děti jako schematickou a didaktizující, a zároveň zcela nově usilují o včlenění folkloru do dětské literatury. Poprvé tuto ideu realizuje právě F. Bartoš ve sbírkách *Naše děti* (1887 časopisecky v Komenském, 1888 knižně) a *Kytice z lidového básnictva* (1906). Právě na Bartoše pak v posledních letech 19. století a v prvních dvou desetiletích 20. století navázal Jaroslav Petr.

Druhá polovina 19. století přitom Petrovi i jeho kolegům přála. Konec bachovského absolutismu umožnil znovuoživení kulturního i politického života a také literatura zaujala významné postavení v kulturním životě. Došlo k založení mnoha kulturních a společenských spolků (Umělecká beseda), bylo otevřeno Prozatímní divadlo, v oblasti literatury se objevilo

¹²⁰ Řeřichová, s. 85.

¹²¹ Masaryk, s. neuvedena.

několik literárních skupin (májovci a další), vznikaly literární časopisy. V roce 1862, kdy se Petr narodil, umřela B. Němcová, o osm let později K. J. Erben, přičemž oba se významně zasloužili o sběr a hodnotné zpracování lidové slovesnosti, především pohádek. Petrovými (o něco staršími) současníky byli K. Světlá, K. V. Rais, J. V. Sládek, J. Neruda, S. Čech a mnozí další skvělí čeští spisovatelé. Bylo tedy vskutku z čeho vybírat. Pro přelom 19. a 20. století je ale celkem netypické tyto významné autory předkládat dětem a mládeži. První, kdo začal tuto „nedětskou“ literaturu dětem předkládat, byl právě Jaroslav Petr.

II.3.2 Petrovy názory na literaturu pro děti a mládež

Petr tedy nebyl první, kdo by se četbou pro děti zabýval a samozřejmě čerpal z názorů svých předchůdců.

Stejně jako oni, Petr v první řadě zpochybnil samotný cíl četby dětí, jak je definovaly tehdejší osnovy pro obecné školy z let 1885 a 1898. Ty pro jednotlivé ročníky obecné školy pouze vymezovaly cíle čtenářského výcviku, při naprosté absenci aspektu literárně-výchovného. Ve školách s nižším počtem tříd se i osnovy pro 7. a 8. ročník omezovaly na nácvik čtení a reprodukci textu¹²². Konkrétně v osnově pro nejvyšší třídu školy pětitřídní se dočteme: „*Hbité, plynulé čtení písma tištěného i psaného, náležitým přízvukem ...vyprávěti obsah a vytýkati osnovu čtených článků*“, případně *se mají texty učit nazpaměť*.“¹²³ Škola jednoduše usilovala pouze o formální vospělost žáka ve čtení. Podle Petra jsou ovšem žáci zběhlí ve čtení natolik, aby jim to stačilo pro obyčejný praktický život, již na konci druhého školního roku. Petr nabádá, aby si učitelstvo uvědomilo cennější cíl čtení. Doby, kdy lidem stačilo pro život umět si cokoli správně přečíst, jsou již pryč.

V otázce cíle četby nesouhlasil ale ani s názory svých kolegů (Antonín Janů, Jan Mrazík, Josef Tůma), podle nichž se má školní četba postavit svým obsahem hlavně ve službu vychovatelské. Podle Petra má být čítanka nebo jakákoli dětská četba zdrojem citové výchovy i smyslového prožitku, zdrojem pravdivého poznání i radosti. Má „*vzněcovati zájem mládeže pro četbu, otvírati mládeži dvěře do paláců literatury*.“¹²⁴ Cílem četby nemělo být dokonce

¹²² Řeřichová, s. 90.

¹²³ Petr. Povinná četba, s. neudána.

¹²⁴ Petr. Povinná četba, s. 314.

ani na počátku výuky čtení pouhé mechanické zvládnutí této dovednosti, neboť *"dítě přece chápe obsah a obsahem je četba k sobě láká"*¹²⁵.

Teprve v osnovách z roku 1915, na jejichž sestavení mělo velký vliv učitelstvo, je jako základní cíl čtení v obecné škole stanoveno vzbuzení zájmu dítěte o četbu a národní literaturu, základem sice má být nadále čítanka, ale je doporučeno, aby se podle místních možností používaly i knihy ze školní knihovny pro četbu mimočítankovou.

Petr šel ale ještě dál - jako jeden z prvních přišel s ideou literární výchovy jako vyučovacího předmětu, předložil ideu nové moderní čítanky, která měla mít podobu promyšleně organizovaného celku, měla být postavená na literární hodnotě textů a sjednocená snahou o účinnou estetickou a etickou výchovu.¹²⁶ Čítanka ale podle Petra neměla být jediným zdrojem literatury pro děti a mládež. Petr navrhl také jakousi povinnou četbu, přičemž zapochyboval o vhodnosti výrazu povinná, neboť ten navozuje představu *„nepříjemného nátlaku na chovance“*¹²⁷.

Kromě recenzí (více v kapitole II.3.3.) Petr na stránkách Pedagogických rozhledů seznamoval učitelstvo s novými metodami výuky čtení (hledání přiměřeného podílu mezi čtením, výkladem učitele, společným rozborem textu, motivací žáka před čtením textu tak, aby byl probuzen jejich zájem).

II.3.3 Petr – přední kritik literatury pro děti a mládež

Petr prostudoval, a posléze také recenzoval na stránkách některého z učitelských časopisů, celou řadu čítanek a stovky literárních děl zaměřených na děti a mládež. Tehdejší čítankám vyčítal, že jsou příliš zaměřené na výchovný cíl. Ač často od vynikajících autorů, jak Petr sám uznával, v těchto čítankách byly zastoupeny především jejich díla mravoučná, např. *Důvěra* v Boha od J. V. Sládka, *Při Bibli* od A. Heyduka, *Náš tatíček* od K.V. Raise.

¹²⁵ Petr. Vyučování samočinné, s. 246..

¹²⁶ Řeřichová, s. 88.

¹²⁷ Petr. Povinná četba, s. 314.

Ostře také kritizoval většinu umělé literatury tvořené pro mládež a chtěl ji nahradit literaturou původní, pouze přiměřenou věku. V té době dětské literatury dominovala díla detailně líčící smutné dětství, hromadící „*stíny lidského života, bídy, bezcitnosti, stupňující se až k surovosti, (a ochromující) city útlých čtenářů a (vtiskující).... jim do duše zárodky pesimistického názoru na svět*“¹²⁸. Díla psaná pro děti se hemžila sirotky, dětmi chudými, špatně vyvinutými, opuštěnými, opilými otci-surovci, ve většině děl se „*jen trpí*“¹²⁹. Dominoval těžkopádný, kudrlinkový styl.

Naopak pohádky byly v této době vědeckého pokroku odmítány jako odporující „*dnešním výtěžkům vědeckého bádání a novověkým názorům na svět*“¹³⁰. Petr (spolu F. Bílým a F. Bartošem) naopak jejich kouzlo oceňoval a, ač leckdy umělecky zpracované, považoval je jako součást národní slovesnosti za přirozenou a velmi bohatou zásobárnu kvalitní první literatury pro děti.

Petr odmítal ale také adaptace děl, které po vzoru anglosaské tradice doporučoval například Masaryk. V tom vedl Petr spor také se svým kolegou a přítelem Josefem Tůmou. Ten ve své Prvouce pro školy venkovské upravuje lidové texty jednak do spisovné řeči, jednak je oprostí uje od nesrozumitelných, vulgárních a dialektických výrazů. To je podle Petra velká škoda, protože umění spočívá podle něj právě v originalitě lidové mluvy.

Již v 90. letech vytvořil na zakázku Školy našeho venkova seznam literatury, která by měla být součástí každé školní knihovny. Za základ považoval národní slovesnost - do svého seznamu zařadil lidové pohádky, pověsti, básně a říkadla sebraná a zpracovaná především K. J. Erbenem. Zařadil do ní z našich autorů B. Němcovou, K. Světlou, K. J. Erbena, J. V. Sládka, K. J. Ráise J. Zeyera, J. Kožíška, ze zahraniční literatury pak W. Shakespeara, H. Beecher-Stoweovou, M. de Cervantes, D. Defoea, J. de La Fontainea, J. Swifta, H. Ch. Andersena, a další.¹³¹ Z diskuze následující zveřejnění tohoto výběru a otištěné na stránkách Školy našeho venkova vyplývá, že ne všem byl po chuti: například dílo Cervantesa bylo

¹²⁸ Petr, Literatura pro mládež, s.620.

¹²⁹ Tamtéž, 284.

¹³⁰ Petr, K diskusi, s. 841.

¹³¹ Petr, Výbor spisů pro školní knihovny, s. 155.

tehdejšími (především katolicky založenými) učiteli považováno za velmi nevhodné pro děti, neboť jsou v něm popisovány erotické scény.

Především na základě recenzí v Pedagogických rozhledech a ve Škole našeho venkova je dnes Petr považován za prvního moderního kritika literatury pro mládež. Do té doby se na stránkách časopisů vyskytují pouze jakési několikaslovné posudky označující literární díla za "perly" nebo "roztomilé vyprávěnky", ale konstruktivní a konkrétní kritiku (s informacemi a hodnocením koncepce, všech složek díla a jejich vzájemných vztazích i o tom, jak se dílo začleňuje do souvislostí literárních a společenských) přináší poprvé právě Jaroslav Petr.¹³²

II.3.4 Jaroslav Petr a Dědictví Komenského

Zcela zásadní roli sehrál Petr ve vytvoření vydavatelského programu Dědictví Komenského. Pedagogicky zaměřené vydavatelství Dědictví Komenského bylo založeno v roce 1892. A byli to právě J. Petr s V. Černým (učitelem a spolupracovníkem z literárního odboru Jednoty učitelské v Polici nad Metují), kteří pro něj navrhli promyšlený vydavatelský program. Petr a Černý vypracovali program, podle nějž spisy pro mládež neměly být psány jen z hlediska pedagogického, ale měly vychovávat i po stránce umělecké. Tento program byl však zpočátku nepochopen a přijat byl až o šest let později, kdy se do výboru Dědictví Komenského dostali pokrokoví pedagogové J. Černý, A. Janů, K. Hartmann a J. Tůma. Ti se začali řídit Petrovým programem a vydávat literaturu pro mládež, která splňovala tyto požadavky. Díky Petrovi, který se stal jedním z nejaktivnějších odborných redaktorů, vyšla nejedna umělecky cenná publikace. A to nejen po stránce literární, ale také výtvarné.

II.3.5 Almanach Jaro a další výběry literatury pro mládež

Vydání Petrova almanachu Jaro v roce 1900 bylo prvním počinem v duchu nového vydavatelského programu Dědictví Komenského. Původně nebyly Petrovy ambice malé - chtěl vydávat dva almanachy ročně: v zimě Vánoce a na jaře Máj. Zároveň trval na tom, aby byl almanach uměleckou knihou po všech stránkách. Bohužel, jako venkovský učitel

¹³² Řeřichová, s. 88.

v zapadlé dědině nebyl v literárních kruzích známý a tak byly zprvu jeho žádosti o původní příspěvky do almanachu hromadně odmítány (odmítli ho K.V. Rais, S. Čech, J. Karafiát, A. Mrštík, A. Jirásek a další) a plánovaný almanach Vánoce pro nedostatek příspěvků vůbec nevyšel. Nicméně Petr se nevzdal a na jaře roku 1900 shromáždil dost příspěvků na to, aby mohlo vyjít Jaro. Obsah byl skutečně hodnotný, obsahoval například báseň Jaro J. Vrchlického, Kamennou princeznu od J. Holého, Březen 1458 A. Jiráska, Píseň J. V. Sládka, Růži ctnosti A. Hejduka, Pohádku o třech tovaryších V. Říhy. Obálku maloval grafik, malíř a ilustrátor Vojtěch Preissig a celá kniha byla bohatě ilustrována významnými malíři Františkem Kavánem a Jaroslavem Panuškou.

Petrův almanach Jaro byl prvním v řadě nových knih pro mládež, stal se mezníkem v literatuře pro mládež a dal podnět i jiným nakladatelům pro vydávání umělecky hodnotných knih pro mládež, např. Broučků J. Karafiáta ilustrovaných V. Preissigem, Říhových Pohádek ilustrovaných M. Alšem.¹³³

V letech 1907 a 1908 Petr vydal dvousvazkovou příručku Poezie na škole národní. Měl to podle jeho vlastních slov být jakýsi „výbor perel národní poezie ... pro potřebu učitelstva škol obecných a měšťanských“¹³⁴ – tedy to, co dosavadní čítanky nabízely ve velmi omezené míře. Základem byly Bartošovy sbírky Naše děti a Domácí čítanka, Erbenovy práce Prostonárodní písně a říkadla, Slovanská čítanka, knihy pohádek a pověstí B. Němcové a J. S. Menšíka, sbírka Moravské národní písně F. Sušila a Moravské národní dětské hry, říkadla, popěvky a hádanky F. M. Vrány. Z umělé poezie představil Petr hlavně J. V. Sládka, K. V. Raise a J. Nerudu. V úvodu k prvnímu dílu Petr ocenil nejen umělecké kvality lidové slovesnosti, ale i její roli ve výchově národní. Jako zkušený pedagog v ní nacházel i prostředek účinného a nenásilného pedagogického působení – zejména díky prvkům dětem důvěrně známým a blízkým z rodiny, jež napomáhají překonávat prvotní strach a ze školy, umožňují uvést v soulad počáteční vyučování s mimoškolním životem dětí a jsou i zdrojem vytváření důvěry mezi učitelem a žáky. „.....Do školy přinášejí děti větší, menší zásoby dříve získaných říkadel, hádanek, písní, ... rmut i zlatá zrnka, vulgární popěvky vedle ryzí poesie. Škola tu ovšem vybírá, odděluje ryzí zrno od příměsků a v tom je pro dítě také škola první školou vkusu, neboť taktem učitelovým vedeno, vycítí, že to, co škola přijímá, má také cenu...Nepatří do

¹³³ Historie vydání ..., s. 7-8.

¹³⁴ Anotace otištěná v reklamní příloze Petrovy Prvouky na škole venkovské.

školy různé posměšky na židy, na staré panny, na staré lidi a pod....Na učiteli jest, aby tuto prvou dobu školní – dobu přechodu od domova ke škole – nezkracoval a nepřistupoval příliš záhy ke školským předmětům, čtení a psaníV dítěti vzniká tu tímto způsobem poprvé záliba k prosté, třeba i primitivně vyjádřené poesii jeho domova, jímž jest jeho rodinná světnice, otec, matka, bratři, sestry, domácí dvůr,stráň u potoka učiteli nabízí se tu nevyčerpatelný materiál, z něhož tvořiti lze nekonečnou řadu obrazův, plných poutavých podrobností, osobitých barev a koncepce“¹³⁵

Teprve na druhém stupni přistupuje Petr k „složitější poesii umělé, s podkladem již vyššího ideového obsahu“.

Velké množství lidové slovesnosti shromáždil Petr také v již výše zmíněné Prvouce na škole venkovské (1914). V té navíc předkládá návrhy, jak využít říkadel, pohádek, písní, přísloví, ukolébavek, atd. v prvních třech letech školní docházky.

V dalších letech pak Petr v Dědictví Komenského vydal ještě několik sešitů Výborů literatury pro mládež (I.-VII.), konkrétně roku 1917 sbírku pro nejmenší čtenáře Na podzim, Zima je tu, zima, Přilétlo jaro, Vítej léto líbezné (s ilustracemi Mikoláše Alše).

¹³⁵ Petr, Poesie ..., s. 15-16.

II.4 Osvětová činnost

Již od svého příchodu na Machovsko se ale Jaroslav Petr nevěnoval pouze pedagogické činnosti. Věřil, že učitelé by měli mít široký záběr také mimo školu, šířit vzdělání i mezi dospělými, že by měli být aktivními organizátory kulturního dění v místě svého působení, podílet se na lidové osvětě a vůbec na mnoha dalších mimoškolních aktivitách.

To bylo pro venkovské učitelstvo v 19. století i na počátku 20. století celkem běžné. Typická byla také spolková činnost, v níž se učitelé velmi často angažovali jako zakladatelé nebo aktivní členové. V sedmdesátých letech 19. století vzniklo velké množství různých spolků čtenářských, učitelských, zpěváckých, studentských a osvětových. Vybudování Národního divadla zase znamenalo významný podnět pro rozvoj ochotnického hnutí. V umělecko-výchovné osvětě měla značný vliv Umělecká beseda, jež byla založena v r. 1863, měla tři obory - hudební vedl B. Smetana, výtvarný J. Mánes a literární V. Hálek. Hudební odbor pořádal abonentní koncerty, aby obecnost byla vychovávána k chápání náročné umělecké hudby. Odbor výtvarný pořádal různé výstavy, přednášky, soutěže a vydával hodnotné reprodukce. Výtvarný odbor se staral o záchranu historických památek, o zasazování desek a dobrou úroveň divadelních výprav. Literární odbor zavedl besedy s umělci a veřejnou četbu ukázek z literárních děl. Po jejich vzoru pracovaly po celých Čechách a Moravě tisíce spolků. Někteří osvětoví pracovníci (vesměs učitelé) zase věnovali pozornost lidovým kalendářům, aby tu lid našel vhodné poučení z nejrůznějších oborů lidské činnosti. K metodám osvětové práce v dělnickém hnutí patřily přednášky, předčítání, knihovny, čítárny, besedy, výlety, divadelní hry, pěvecká vystoupení, umělecké a zábavné pořady.

Jak již bylo zmíněno, Jaroslav Petr byl podle všech dostupných pramenů člověkem velmi společenským a aktivním¹³⁶. Jak se píše například v již výše citovaném „nekrologu“ v Kronice školy v Nizkosrbské, „...*dny s dětmi ve škole, volné chvíle a večery s občany, a v noci, zpravidla do pozdních hodin, věnoval se svým pracím literárním...*“ „*pracoval mezi učitelstvem, ve spolcích, řečnil při slavnostech, pomáhal všude.*“ ... *pořádal vzdělávací přednášky, všude radil, přesvědčoval a doporučoval, nebo varoval. Lidový vzdělávací spolek*

¹³⁶ Zítka, Jaroslav Petr – společenský, s. 3.

„Havlíček“ založil sám a pevnou rukou řídil jeho osudy, probouzel lásku ke knize a touhu po vzdělání ... “¹³⁷

Hned od svého příchodu se Petr se svými kolegy ze školy angažoval ve Spolku divadelních ochotníků v Machově. V letech 1886-1887 je dokonce uváděn jako hlavní režisér divadla: *„Za režie Petrovy hrál se Tyl dvakrát, zdramatisovaný „Vesnický román“ od Světlé, Šamberkova veselohra „Telegram“ aj.“* ¹³⁸ Po roce 1889 však činnost spolku ochabuje a ožívuje jej až o několik let později několik mladých nadšenců.

Petr se zapojil také do činnosti řady dalších spolků - od roku 1888 byl jednatelem a pokladníkem hasičské župy Metuj a v roce 1908 byl mezi prvními členy Tělovýchovné jednoty Sokol. ¹³⁹

Vzdělávací spolek Havlíček, který Petr dokonce sám založil, se stal důležitým osvětovým činitelem na Machovsku. Byla zde čítárna knih i časopisů, konaly se zde přednášky a debatní večírky. Havlíček sídlil v hostinci U Celdů, hned naproti škole v Nízké Srbské, a Petr tam patrně trávil mnoho času. Historik Brandejs totiž ve své knize také píše: *“Mnohým kolegům zůstanou v trvalé paměti jeho učitelské schůzky o prázdninách v hostinci „U Celdů“, kde podněty k debatám dávala bohatá čítárna a knihovna spolku „Havlíček“.* ¹⁴⁰

V jedné ze svých recenzí na odbornou literaturu přinášející nové pedagogické či psychologické poznatky (Compayrého Rozumový a mravní vývoj dítěte, 1898) doporučuje učitelům ke studiu a vyzývá je také, aby si na toto téma připravili veřejnou přednášku. ¹⁴¹ Je tedy velmi pravděpodobné, že sám takovou přednášku o vývoji dítěte od 0 do 3 let pro veřejnost připravil i machovským spoluobčanům.

Při již zmíněné hasičské župě založil Petr spolu s přáteli, řídicím učitelem V. Chmelařem z Vysoké Srbské aj. Kulhánkem z Police nad Metují v roce 1914 hasičský časopis Metuj. Metuj byla orgánem hasičské župy se sídlem v Polici nad Metují, vycházela jednou

¹³⁷ Kronika školy....

¹³⁸ Brandejs, s. 241.

¹³⁹ Tamtéž, s. 241.

¹⁴⁰ Tamtéž, 241.

¹⁴¹ Petr, Rozumový a mravní ..., s. 95.

měsíčně v nákladu několika stovek a roční předplatné stálo 1 korunu ročně. Jaroslav Petr byl jejím redaktorem do roku 1917.¹⁴² Obsah třetího ročníku (1916) napovídá, jak jej Petr vedl. Byl to sice časopis odborný, zaměřený na hasičskou problematiku, ale jeho součástí byla také rubrika vlastivědná, literární a jazykový koutek. V žádném případě se nejednalo o kompilace, ale o původní materiál nasbíraný Petrem samotným přímo na Policku. Metuj nese naprosto zjevné známky uvědomělého regionalismu, podporuje osvětovou činnost, seznamuje s minulostí kraje, ukazuje, kde je třeba přikročit k záchraně lidových památek, přetiskuje staré zápisky z obecních kronik a úryvky kroniky polického kronikáře Josefa Brandejse (dnes již dávno ztracené). V rubrice Z říše vědy seznamuje s nejnovějšími, ale zároveň pro venkovský lid na Policku celkem relevantními poznatky (např. články Mouchy chovají ve svém těle vajíčka tasemnice, Nový objev o původci skvrnitého tyfu). V každém čísle také věnuje prostor literatuře: upozorňuje na novinky (A. Jirásek, E. Krásnohorská, Z. Winter) a otiskuje verše významných českých básníků (S. Čecha, J. Nerudy, J.V. Sládka). Ve válečných letech pak jsou redaktorem Petrem záměrně vybírána díla vlastenecká, připomínající hrdinství a velikost českého národa (Nerudova báseň Romance o Karlu IV.). V letech 1914-1918 byl časopis byl zároveň válečnou kronikou Policka, všímal si hmotného opatření po padlých a zajatých, vybízel k vzájemné sousedské pospolitosti, posiloval víru v lepší budoucnost. Své místo má v časopise také jazykový koutek, v němž např. vyzývá, aby se jména obcí psala správně: *„Pište prostě Lhota a nikoliv Lhota Mölten. Je nesmysl spojovat české jméno s německým výrazem v jedno jméno ..., starší lidé mluví správněji než mladší pokolení, které si přinášívá z německého „handlu“ řeč pokaženou zněmčenými výrazy ...“*¹⁴³ Ze zápisů z výborových schůzí hasičské župy Metuj, pravidelně zveřejňovaných v Metuji vyplývá, že Petr byl patrně nejaktivnějším členem tohoto spolku.¹⁴⁴

Bohužel, podle Lydie Baštecké ze SOkA Náchod se všechny kroniky spolků ztratily a tudíž dnes není snadné Petrovu spolkovou činnost přesněji vystopovat.

Petr a pár jeho pokrokových kolegů na Machovsku se kromě toho, že se aktivně věnovali spolkové činnosti, snažili podporovat také každou pokrokovou myšlenku a snahu.

¹⁴² Zítka, První ..., s. 9.

¹⁴³ Metuj, 1916, III. ročník, k dispozici v Městské knihovně v Polici nad Metují.

¹⁴⁴ Uloženy v Městské knihovně v Polici nad Metují.

Například stavbu silnice údolím potoka Židovky až k ústí řeky Metuje jako důležité komunikační spojky k Hronovu, Náchodu a polickému nádraží.“¹⁴⁵

Stanislav Brandejs shrnuje zásluhy Petra těmito slovy: „*Osvětou byla mu služba lidu, nejen v mezích čtyř školních stěn, nýbrž i služba ve spolcích, počínaje samaritánskou službou vzájemné pomoci při živelných pohromách (činností hasičskou), ochotnické divadlo, knihovnictví, sokolství, politická výchova, zakládání a vedení čtenářských besed, náboženské uvědomování, organizace přednášek pro učitele, propagace výtvarného umění, výchova k zvýšení literárního a hudebního vkusu, ochrana lidových uměleckých památek, propagace turistiky...*“¹⁴⁶

¹⁴⁵ Tamtéž, s. 40-44.

¹⁴⁶ Brandejs, s. 241-242.

Závěr:

Zamyslíme-li se nad významnými pedagogickými osobnostmi přelomu 19. a 20. století, přijdou nám na mysl Lindner, Úlehla, Mrazík, Tůma, Janů, J. Černý..... Vedle nich ovšem stojí řada méně známých, nicméně stejně nadšených a pracovitých venkovských i městských učitelů, kteří se obrovskou měrou podíleli na emancipaci a reformě českého školství, která vyvrcholila ve 30. letech 20. století. Jedním z nich byl Jaroslav Petr.

Co se týče jeho pedagogiky, byla na svou dobu velmi pokroková, až radikální, výrazně čerpala z tehdy opravdu čerstvých poznatků pedagogiky a psychologie, vyznačovala se obratem k dítěti a jeho potřebám, odporu k verbalismu a formalismu, nad slova stavěla činnost, hlásala požadavky volné školy a regionalismu v pedagogice. Jeho Prvouka významně inspirovala autora revolučních osnov pro výuku prvouky Rudolfa Šimka ve 30. letech – po vzoru Petra chtěl dát učitelům velkou míru svobody, aby učivo přizpůsobili na míru svým žákům a prostředí, z něhož vycházejí. To chce i naše doba, např. prostřednictvím zavádění ŠVP, programu Začít spolu nebo sloganu Mysli globálně, jednej lokálně. Prvouka je zároveň „příkladem dobré praxe“ v dnešním slova smyslu.

To vše ale Petr nejen hlásal prostřednictvím časopiseckých článků a knih, ale také okamžitě zaváděl do praxe. Rovněž tvrdě brojil proti vlivu klerikálů na školu a usiloval o emancipaci české školy v rakouském prostředí.

Petr byl také jedním z hlavních činitelů hnutí pro uměleckou výchovu a prvním českým kritikem literatury pro děti a mládež. Svou činností v Dědictví Komenského dal první podnět k vydávání umělecky hodnotné literatury pro děti a mládež. Právě díky němu se dnes vydávají krásné knížky pro děti.

Z nadhledu vrcholného období reformní pedagogiky ve 30. letech nepřímo význam Petrovy práce definoval pedagog Rudolf Šimek. Podle něj je nutno počátky experimentální psychologie a pedagogiky a vůbec počátek všeho pedagogického pokroku spatřovat právě v činnosti venkovských učitelů elementární třídy: pozorování učitele, bystrý postřeh, svoboda a plodný chaos „*Snesli tolik cenného materiálu, že provokovali přímo k vědecké experimentální práci s dětmi ... , dnešní utěšený rozkvět školní práce na stupni elementárním reprezentovaný tolika význačnými pedagogy, spadá z větší části na vrub*“¹⁴⁷ autorů učebnic

¹⁴⁷ Šimek, s. 4.

věcného učení v národní škole z přelomu 19. a 20. století, mezi nimiž má Šimek na mysli především Jaroslava Petra. Možná byla dokonce Petrova škola v Nízké Srbské jednou z prvních experimentálních škol u nás.

To, že je jeho odkaz třeba křísit dokonce i v obci, kde čtyřicet let působil, je nutno přičíst několika faktorům. Narážel patrně na izolaci a nedostatek možností komunikovat s dalšími reformátory a tak aktivněji ovlivňovat tehdejší reformní dění. Je také pravděpodobné, že se raději věnoval praktické pedagogické a osvětové činnosti v Machově a Nízké Srbské, o níž se bohužel (ale s ohledem na prostředí, v němž působil, celkem pochopitelně) nezachovaly žádné informace. Byl dokonce tak radikální, že nebyl pochopen ani svými současníky z řad učitelů. Například význam jeho Prvouky si uvědomil až o dvacet let později již výše citovaný pedagog Šimek. Jeho korespondence s přáteli a kolegy nabízí také jeden zcela prozaický důvod: Josef Černý i další redaktoři pedagogických časopisů a vydavatelství si často stěžují na Petrovu „lenivost“, na to, že články, které si vyžádají, dodává pozdě nebo vůbec ne. Je jen otázka, co všechno za tím stálo: choroba, rodinné problémy, nedostatek ambicí, příliš mnoho práce ve škole, či vůbec jiné životní i pracovní priority.

Shodou okolností právě ve dnech, kdy jsem dokončovala tuto práci, se ředitelce machovské ZŠ ozvala dcera jedné z Petrových žaček, která svého učitele velmi milovala a dokonce byla jeho okouzující osobností inspirována ke studiu na pedagogické škole. Podle jeho Prvouky vyučovala celý život ona i její dcera. Ta se nyní, na sklonku života, rozhodla učebnici věnovat machovské základní škole. S vřoucím díkem za to, že odkaz Jaroslava Petra byl oživen.

Seznam použité literatury a informačních pramenů¹⁴⁸:

I. Primární literatura:

PETR, Jaroslav. *Jaro: almanach pro mládež*. Praha: Dědictví Komenského, 1901. 79 s.

PETR, Jaroslav. Lid a kraj. In PETR, Jaroslav, SMRTKA, Josef. *Česká škola venkovská: Průvodce čes. učitele praxí školskou i v působení veřejném: souborná práce znalců čes. venkova, jeho kultura a národohospodářských potřeb. Díl I. Charakteristika české školy venkovské a její úkoly. Část I. Prostředí české školy venkovské*. Čermá nad Orlicí: Jos. Smrtka, 1912. S. 79-125.

PETR, Jaroslav. *Prvouka na škole venkovské*. Čermá nad Orlicí: Jos. Smrtka, 1914. 479 s.

PETR, Jaroslav. *Poesie na škole národní: příručka pro praktickou potřebu učitelstva škol obecných a měšťanských (I.-II.)*. Velká Čermná-Borohrádek: J. Smrtka, 1907-1908.

PETR, Jaroslav. *Výbor četby pro mládež*. Díl I. – IV. Praha: Dědictví Komenského, 1904. 24, 52, 16, 15 s.

PETR, Jaroslav. *Výbor četby pro mládež*. Díl V. – VIII. Praha: Dědictví Komenského, 1906. 16, 16, 16, 16 s.

PETR, Jaroslav (pseud. Zedníček Prokop). *Na dvoře: o tom, co se tam přihodilo a povídalo*. Praha: Ústřední nakladatelství a knihkupectví učitelstva československého, 1927. 101 s.

PETR, Jaroslav (pseud. Zedníček Prokop). *Na zlatém proutku: pohádky*. Praha: Ústřední nakladatelství a knihkupectví učitelstva československého, 1918. 142 s.

PETR, Jaroslav (pseud. Lípa Václav). *Pohádky pro nejmenší čtenáře*. Praha: Ústřední nakladatelství a knihkupectví učitelstva československého, 1940, 41, 48. 142 s.

PETR, Jaroslav (pseud. Zedníček Prokop). *Zima na vsi: pohádky a povídky*. Praha: Ústřední nakladatelství a knihkupectví učitelstva československého, 1919. 172 s.

¹⁴⁸ dle normy ČSN ISO 690 a ČSN ISO 690-2. Nejsou-li některé bibliografické údaje uvedeny, znamená to, že nebyly na mnou zpracovávaných kopiích uvedeny, případně nebyly uvedeny vůbec (např. jména autorů některých článků v ŠNV). Pro časopisecké články na pokračování je vždy uveden pouze jeden bibliografický záznam, přičemž jsou uvedena čísla, v nichž jednotlivé části byly uveřejněny a strany, na nichž každá část začíná.

Částečná bibliografie časopiseckých článků J.P.:

1. *Pedagogické rozhledy*

a. rubrika Literatura pro mládež:

K diskusí. 1914, XXVIII., s. 841, 1077.

K naší pohádkové literatuře. 1911, XXV., říjen, s. 285.

Několik poznámek k současné české literární tvorbě pro mládež. 1910, XXIV, s. 283, 397, 509, 619, 737, 955, 1070.

Povinná četba školní. 1905, XVIII., s. 81-84, s. 313-318.

Tendence a idee. 1914, XXVII.-XXVIII., ,s. 73, 185, 297, 441, 585, 705

2. *Škola našeho venkova*

a. rubrika Úvahy o zjevech literárních a pomůckách učebných:

Dvě recenze na Petrovu Prvouku. 1915, XIX., s. 50, 274.

K prvnímu dílu "Poesie". 1907, XX., září-říjen, s. 1.

Rozumový a mravní vývoj dítěte (recenze na dílo G. Compayrého). 1899, IV., říjen, s. 95.

Ukázky látek ke slohovým úkolům. 1899, IV., září, s. 49.

Vánoce ve škole. Trochu krasobraní po literatuře a umění pro děti. 1906, XIX., listopad-prosinec.

Vyučování samočinné (recenze na dílo J. Kozáka). 1897, I., s. 246, 285, 320.

b. Rubrika Paedagogický obzor (reakce na články v tisku):

K opravě 1. čítanky trojdílné. 1897, I., s. 272.

Novoroční úvahy. 1897, I., s. 31.

Odpolední vyučování. 1897, I., s. 312.

Před zasedáním sněmovním. 1897, I., s. 77.

Příspěvek k otázce školních zahrad. 1897, I., s. 154.

Vyučování o právech a povinnostech občanských na škole obecné. 1897, I., s. 153.

c. další články:

Čítanka pro venkovské školy málotřídní. 1904, IX., s. 10, 232.

Kreslení na obecné škole národní. 1901, V., s. 15.

Ku článku Co nám ruší kázeň ve škole venkovské. 1899, IV., prosinec, s. 161.

Ku článku Výbor spisů pro žákovskou knihnici. Dodatek. 1899, III., s. 412.

O výběru a podrobném rozvržení učebné látky dějepisné vůbec a na školách málotřídních vůbec. 1899, III., s. 293, 336, 374.

Otázka umělecké výchovy na našich školách málotřídních. 1902, VII., září, s. 1.

Pedagogická bilance za uplynulé století. 1902, VI., s. 20, 62.

První česká výstava pro uměleckou výchovu mládeže v Náchodě. 1902, VI., s. 372.

Příliš-li se u nás vychovává. 1903, VIII., září.

Rozvrh hodin na škole málotřídní a zvláště dvojtřídní. 1899-1900, IV., 8, 56, 102.

Velké množství drobných textů v rubrikách O klerikalismu a Drobné články a zprávy pedagogické

Výbor spisů pro žákovskou knihnici. 1899, III., s. 155, 194, 241, 281.

Kroniky, pamětní knihy a pozůstalosti:

Obecní úřad Machov, *Pamětní kniha obce městyse Machova* (založená r. 1930).

Literární archiv Památníku národního písemnictví v Praze. *Fond Václava Černého*.

Pedagogické muzeum J. A. Komenského v Praze. *Fond Josefa Černého*.

Regionální muzeum v Náchodě. *Pozůstalost Jaroslava Petra*.

Státní okresní archiv Náchod, *Kniha přírůstků městského muzea v Polici n. Met. II.* (1962-1985).

Státní okresní archiv Náchod, *Kronika obecné školy v Nizkosrbské* (1918-1930).

Státní okresní archiv Náchod, *Matriky zemřelých farního úřadu církve československé Machov – zemřelí r. 1922* (svazek 1920-1926, zápis č. 19)

Státní okresní archiv Náchod, fond Národní a střední škola Machov, *Pamětní kniha školy v Machově* (1843-1900).

Školní knihovna ZŠ Machov. *Třídní katalog docházky a prospěchu I. třídy. 1914-15. Obecná škola v Nizkosrbské.*

Školní knihovna ZŠ Machov. *Třídní katalog docházky a prospěchu I. třídy. 1915-16. Obecná škola v Nizkosrbské.*

II. Sekundární literatura:

BRANDEJS, Stanislav. *Kniha o Polici nad Metují a Policku*. Praha: Melantrich, 1940. 275 s.

CACH, Josef, VALENTA, Josef. *Výchova a vzdělání v českých dějinách*. III. díl, 1. část 1848-1914. Praha: SPN, 1990. 178 s.

ČERVENKA, Miroslav; PETR, Holman. *Vlídne setkání: Vzájemná korespondence Otokara Březiny a Sigismunda Boušky*. Olomouc: Votobia, 1996. 229 s.

ČERVINKA, Jaroslav. Učitel Josef Smrtka, organizátor učitelstva a jeho "Škola našeho venkova" : (K 150. výročí jeho narození). *Orlické hory a Podorlicko* [online]. 2007, 14, [cit. 2011-03-25]. Dostupný z WWW: <<http://www.moh.cz/pdf/ohp/504.pdf>>.

FETTERS, Aleš. Václav Černý – otec. *Orlické hory a Podorlicko* [online]. 2007, 14, [cit. 2011-03-25]. Dostupný z WWW: <http://www.moh.cz/pdf/ohp/489.pdf>

Historie vydání almanachu „Jaro“. *Broumovsko*. 1947, říjen, s. 7-8.

H., J. Co stěžuje prospěch vyučovací ve venkovských školách. *Škola našeho venkova*. 1898, II., únor, s. 76.

HRAŠE, Jan Karel. *České školství obecné na Broumovsku, Novo-Městsku a Trutnovsku*. Nové město nad Metují: Böhm, 1887. 122 s.

JANŮ, Antonín. Povinnosti školy obecné ku potřebám českého venkova. *Škola našeho venkova*, 1897, I., s. 49, 89, 125.

K otázce o povinnostech školy obecné ku potřebám českého venkova. *Škola našeho venkova*. 1897, I., březen, s. 209-211.

KOZÁK, Jan. Úkoly venkovského učitele mimo školu. *Škola našeho venkova*. 1898, II., duben, s. 178-183.

MACHAČOVÁ, Jana; MATĚJČEK, Jiří. *Nástin sociálního vývoje českých zemí. 1781-1914*. Praha: Karolinum, 2010. 494 s.

MASARYK, Tomáš Garigue. O umění a jeho vlivu na školu a ve škole. *Český učitel*, 1900, č. 3.

MORKES, František. Učitelské platy, evergreen několika století. *Učitelské noviny* [online]. 2005, 22, [cit. 2011-03-25]. Dostupný z WWW:

<http://www.ucitelskenoviny.cz/?archiv&clanek=2743&PHPSESSID=052819b807f3fe4bb33ca2be68541904>

Naše hlídka a články drobné (název pravidelné rubr.). *Škola našeho venkova*. 1907, XI., list.-pros., s. 127-131.

Program „školy našeho venkova“ se zřetelem ku školní praxi. *Škola našeho venkova*. 1897, I., březen, s. 1-7.

ŘEŘICHOVÁ, Vlasta. Výchova čtenáře v české počáteční škole na přelomu 19. a 20. století. *Studia philologica*, 1999, XIX., 9, s. 83-95.

SIEGLOVÁ, Naděžda. Kritika literatury pro mládež – cesty minulé, současné a budoucí. In: *Česká literatura na konci tisíciletí*. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2001. S. 843-849.

SMRTKA, Josef. Jak nazývati tak řečené názorné vyučování. *Pedagogické rozhledy*, 1898, XI.

SVATOŠ, Tomáš. *Reformní pedagogické hnutí v meziválečném Československu*. S. 1- 11 [cit. 2011-03-25]. Dostupný z WWW:

http://lide.uhk.cz/pdf/ucitel/svatoto1/Publikace_download/Reform_Pg_clanek_katedra.pdf

SVOBODA, Antonín. O duševním vývoji dětí venkovských v ohledu rozumovém. *Škola našeho venkova*. 1897, I., březen, s. 10, 55, 96, 142, 174, 213, 252.

ŠIMEK, Rudolf. *Česká prvouka*. Německý Brod: Tiskařské a vydavatelské družstvo Havlíček, 1924. 98 s.

TŮMA, Josef. Nad rakví Jana Mrazíka. *Pedagogické rozhledy*. 1923, XXXIII., 1, s. 310.

Učitelovy styky s lidem. *Škola našeho venkova*. 1898, II., únor, s. 74.

VÁŇOVÁ, Růžena. *Výchova a vzdělání v českých dějinách: Problematika vzdělávacích institucí a školských reforem: obecné školství (1848-1939)*. Díl IV., sv. 1. Praha: Karolinum, 1992. 311 s.

ZÁRUBA, Alois. Z kořenů země. *Broumovsko*, 1947, říjen, s. 3-4.

ZÍTKA, Josef. Jaroslav Petr – společenský. *Broumovsko*. 1947, říjen, s. 5-7.

ZÍTKA, Josef. Jaroslav Petr – společenský (pokračování 1). *Broumovsko*. 1947, listopad, s. 3-4.

ZÍTKA, Josef. Jaroslav Petr – společenský (pokračování 2). *Broumovsko*. 1948, II, s. 16-17.

ZÍTKA, Josef. Jaroslav Petr – společenský (pokračování 3). *Broumovsko*. 1948, II, s. 28-29.

ZÍTKA, Josef. Jaroslav Petr – společenský (dokončení). *Broumovsko*. 1948, II, s. 36-37.

ZÍTKA, Josef. První časopis Policka. *Broumovsko*. 1947, květen, s. 8-10.

Obrazová příloha:

Obrázek 1 - Jaroslav Petr (z pozůstalosti J.P.)

Obrázek 2-Machov a okolí

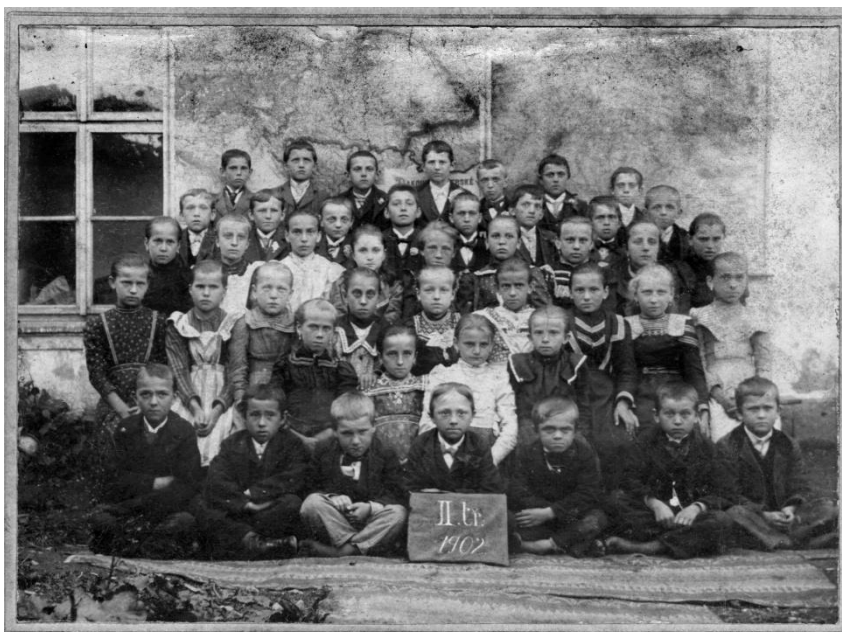
Obrázek 3-škola v Machově z roku 1836, J.P. zde učil 1882-1895.

Obrázek 4-obecná škola v Machově, vybudovaná v roce 1900 a sloužící dodnes (s dostavbou)

Obrázek 5-obecná škola v Nizké Srbské, vybudována v roce 1895, J.P. zde působil jako řídicí učitel od jejího zřízení do své smrti v roce 1922, škola byla zrušena v 50. letech a dnes je zde bytový dům.

Obrázek 6- třída ve škole v Nízké Srbské, 1902

Obrázek 7 - Hejzlarův hostinec (později Čechův hostinec, Šrůtkův hostinec a Sokolovna, J.P. zde bydlel v letech 1882-1896

Obrázek 8-svatební foto 1898 (z pozůstalosti J.P.)

Obrázek 9 - hrob J.P. na katolickém hřbitově v Machově (foto autorka)

(Není-li uvedeno jinak, fotografie byly sebrány mezi obyvateli Machova a okolních vesnic v rámci projektu Z náměstí po naučné stezce řídicího učitele J.P.)

Ukázky z Prvouky:

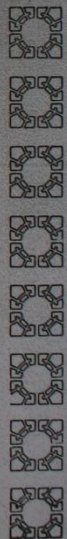
Pro děti mladší vyhotvá potěradla a přísloví jen snadná a rýmovaná 83, 96, 153, 155.)

Učivo o domovu, spojující děti domácí život se školou, má pro první doby školní významnou důležitost a proto mu poskytnuto bylo více místa i času, než bývá obvykle. Některé obrysi stipňovány budou v oddílech pozdějších.

V jednotlivých časových jednotkách učebních učitel opakuje: stačí 5—10 minut, podle síle a významu učiva. V podaném přehledu seskupena jest látka po částech tak, aby učitel měl rychle po ruce pro všechny případy, že nejdě tu o to, aby každá vyznačená část probírána byla při opakování všecka. Stačí totiž učiva, kolik snese doba k opakování všecka. Stačí totiž učiva, kolik snese zájem děti pro opakování probíraných věcí. Na učiteli záleží, aby učivo při opakování rozlohnul sám a zejména postupně prohluboval.

Stromy.
(Kreslilo slabomyslné děvče.)
 $\frac{1}{2}$

U rodné obci.

Naše ves.
(Kreslil samostatně žáček 2. škr. roku.)
 $\frac{1}{2}$

Naše škola.

Naše škola jest největší stavení ve vsi. Vidíme ji ode Rzu, s Homole, s Setele, od kříže nad Dostálovými, s Peterovy a Kublnovy stráně.

U školy máme zahrady, malé napřed a ke kovárně, velká zahrada je na straně ke Krygrovým. Vzadu je dvoreček, tělocvična, na dvorečku kůlny pro děti a pro uhlí, za dvorečkem potok, za potokem stráně.

Chodíme do první třídy. Ta je dole, v přizemí.

Ostatní žáci chodí do druhé třídy. Ta je nahoře, chodí se tam po schodech, říkáme proto, že je v poschodí.

Snašíme košíky s pldy, z komory, ze sedničky od báby. Jenda sezene i háček, aby mohl košík pověsit na strom a zas dolů podávat. Potom chce jen sám a sám na jablon. Tatiček nechce ho pustit, že by mohl spadnout, něco si udebat. Ale jenda nechtá jinak, že se bude držet, že dá pozor, aby nespádl. Tak tedy tatiček ho nechá, podrží mu zebřík a bude se dívat, jak se jenda drží. Jenda vyleze na jablon, až do vršku a zavyskne do Machova! "A potom dá se do česání. Jabka srká do košíka, drží se větví, dává pozor, aby mu noha neuklouzla. Košík je plný a jenda spouští ho na háčku dolů. Tatiček košík chytí, jablka vysype do velkého koše a prázdný košík zase podá Jendovi.

Jablka jsou zralá, padají, jak hne trochu některou větví, a co spadne, sbíráme. A koše pomáháme odnášet na půdu a do komory. Vyscípáme je tam na slámu, aby se jablkům dobře leželo a aby nehnila.

Z potlučených jablek maminka naváří povídel a nasuší křízal. To všechno na posvíceni a na zimnu.

Jak jsme česali jablka.

(Primitivní kresba žáčka nováčka z prvních dnů školních.)

Jablonka.

Já mám jablonku,
já na ni vleznu,
jen jednou zarfesu,
hned zase slizu.

Jsou na ni jablička
pěktné červený,
já si jich natrhám
pro potěšení.

Co se při česání přihodilo.

Malý Pepa taky sbíral jablka, ale tu najednou udeřelo to buch! a jedno spadlo mu na hlavu. Pepa se polekal, dal se do mráčení (do pláče; dial.) a utekl domů. Smáli jsme se, že Pepa utekl před jablíčkem, které mu přece nic neudělalo a jen buchlo do čepice, a které mohl snísti.

Dva více dovedou než jeden.

U Beněšů česali jablka. Venca sbíral a nasbíral plný koš. Ale když chtěl koš s jablky odnést domů, viděl, že ho ani nepodzvihne. Bylo to těžké a Venca na to slabý. Uviděl to František, přiskočil a povídá: "Co nedovede jeden, dovedou dva." Chytil koš za ucho na jedné straně, Venca na druhé a tak donesli jablka domů.

Něco o jablíčkách.

Já jsem malá, malíčká,
ráda jímám jablička,
když mně je tatiček koupí
a maminka oloupi.

Obrázek 11 - Prvouka na škole venkovské

Souhlasím s tím, aby moje bakalářská práce byla půjčována ke studijním účelům. Žádám, aby citace byly uváděny způsobem užívaným ve vědeckých pracích a aby se vypůjčovatelé řádně zapsali do přiloženého seznamu.

V Praze dne 1.4.2011

Pořadové číslo	Jméno čtenáře	Č. ISIC karty	Bydliště	Datum